

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

“Magistr Hazırlıq Mərkəzi”

Əlyazma hüququnda

Əliyeva Nuriyyə Nəriman qızı

Mövzu: “Müəssisələrdə vergilərin tərkibi, xüsusiyyətləri
və onların uçotunun təkmilləşdirilməsi”

M A G İ S T R D İ S S E R T A S İ Y A S I

İxtisasın şifri və adı

İİM – 060402 “Mühasibat uçotu və audit”

İxtisaslaşma
uçotu

İİM – “İstehsal sferasında mühasibat
və audit”

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. Ə.A.Sadıqov

Magistr proqramının rəhbəri

i.e.n., prof. Ə.İ.Daşdəmirov

“Mühasibat uçotu və audit”

kafedrasının müdiri

i.e.d., prof. S.M.Səbzəliyev

Bakı – 2016
MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
I. Fəsil. İdarəetmənin indiki şəraitində vergilərin tərkibi, xüsusiyyətləri və onların uçotunun vəzəri və praktiki problemləri	
1.1. Təşkilatlarda vergiqoymanın uçotunun təşkili əsasları.....	8
1.2. Təşkilatlardan ödənilən vergilərin mahiyyəti və növləri.....	15
1.3. Dövlətin büdcəsi və vergilər.....	18
1.4. Bazar şəraitində mühasibat uçotu və vergiqoymada onun rolu.....	22
II Fəsil. Təşkilatlarda əsas vergi növləri uçotunun təşkili məsələləri	
2.1. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin uçotu.....	25
2.2. Əlavə dəyər vergisinin meydana gəlməsi, hesablanması metodoloji əsasları və uçotu.....	32
2.3. Əmlakdan verginin uçotu.....	48
2.4. Yol vergisinin uçotu.....	52
2.5. Aksiz vergisinin uçotu.....	55
III Fəsil. Bazar münasibətləri şəraitində vergi sisteminin dövlət tənzimlənməsi və vergiqoyma əməliyyatları uçotunun təkmilləşdirilməsi	
3.1. Dövlət tərəfindən müxtəlif vergi növlərin tətbiqinin zəruriliyi.....	58
3.2. Əsas vergi növləri və Azərbaycanda vergi sisteminin dövlət tənzimlənməsi.....	60
3.3. Vergiqoyma əməliyyatlarının mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlar əsasında təkmilləşdirilməsi.....	65
Nəticə və təkliflər.....	68
İstifadə edilən ədəbiyyatların siyahısı.....	71

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. İqtisadi və ictimai münasibətlərin inkişafı ölkənin maliyyə büdcə, vergi, pul-kredit və digər həyati əhəmiyyətli təsərrüfat sistemlərində baş verən dəyişikliklərlə müşayiət olunur. Vergi münasibətləri yenidən bölüşdürücü xarakterli olduğundan ictimai tərəqqi bu münasibətlərin inkişaf səviyyəsindən xeyli dərəcədə asılıdır. İqtisadiyyatda bazar islahatlarının həyata keçirilməsi səmərəsi vergitutma sistemi yaranmadan mümkün deyildir. Ümumiyyətlə, vergi iqtisadi münasibətlərin ən mürəkkəb sahəsidir. Sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatlı bütün ölkələrdə vergi sistemi iqtisadiyyatın tənzimlənməsində, büdcə gəlirlərinin formalaşmasında, qiymət artımının məhdudlaşmasında, inflyasiyanın qarşısının alınmasında dövlət maraqlarının əsas daşıyıcısı kimi çıxış edir. Təkrar istehsal prosesinin iştirakçılarının iqtisadi-maraqlarını istifadə etməklə, vergi sistemi onların tarazlılığını və bununla da ictimai tərəqqini təmin edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində mülkiyyət formalarından və tabeçiliyindən asılı olmayaraq maliyyə nəticələrinin yaxşılaşdırılması fəaliyyətdə olan təşkilatın yaşaması, məhsul istehsalı və satışı proseslərinin təkrarlanması və genişləndirilməsi, istehsalın texniki səviyyəsinin, əmək adamlarının sosial-iqtisadi şəraitinin yaxşılaşdırılması, tədiyyə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi və i.ə. üçün zəruri şərtidir. Təşkilatın maliyyə nəticələrini xarakterizə edən əsas göstərici mənfəət, hazır məhsul, iş və xidmətlər satışından, həm də qanunvericilik aktlarında və digər normativ sənədlərdə yol verilən digər fəaliyyət növlərindən alınır. Deməli, mənfəət istehsal və satış proseslərində yaranan, həm də idarəetmənin təsirliyinin yüksəldilməsi nəticəsində qazanılan xalis gəlir kimi müəssisəyə məxsusdur.

Mənfəət təşkilatın xüsusi vəsaitinin çoxaldılmasının və büdcə gəlirlərinin artırılmasının başlıca ehtiyat mənbəyidir. Buna görə də mənfəət təşkilatların

təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətini xarakterizə edən əsas keyfiyyət göstərici hesab olunur. “Müəssisələr haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda göstərilir ki, “Müəssisələrdə təsərrüfat fəaliyyətinə aid maliyyə nəticələrinin başlıca ümumiləşdirici göstəricisi mənfəətdir”.

Mənfəət müəssisənin bütün fəaliyyət növlərinin xarakterizə edən mühüm keyfiyyət göstəricisi olduğuna görə mülkiyyət formalarından və tabeçiliyindən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyətdə olan hər bir müəssisənin nizamnaməsində “Əmlakın yaranması və mənfəətin bölüşdürülməsi qaydası” öz əksini tapmalıdır.

Məhsul satışının həcmi və satışdan alınan mənfəətin kəmiyyətə miqdarı, mənfəət göstəricisindən istifadə etməklə hesablanan, iş fəaliyyətini keyfiyyətə xarakterizə edən rentabellik səviyyəsi – texniki təchizat, istehsal və kommersiya fəaliyyətindən asılı olduğuna görə bu göstərici təsərrüfat subyektinin bütün təsərrüfatçılıq cəhətlərini xarakterizə edir. Bu səbəbdən də mənfəət və mənfəətçilik göstəriciləri müəssisənin fəaliyyətini xarakterizə edən digər plan, uçot, hesabat, normativ və i.a. göstəricilərlə qarşılıqlı əlaqəli surətdə təhlil edilərək öyrənilir.

Bazar münasibətləri şəraitində mənfəət yığımı təsərrüfat subyektlərinin inkişafının əsasını təşkil edir.

Mənfəət yığımı – müəssisənin bütün fəaliyyət dövrü ərzində qazandığı mənfəətdir. Müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət keçmiş illərin bölüşdürülməmiş mənfəəti, ehtiyat kapitalı, yığım kapitalı və hesabat ilinin xalis mənfəəti yığılan mənfəəti təşkil edir.

Deyilənlərdən aydın olur ki, fəaliyyətdə olan müəssisələrdə ehtiyat və yığın fondlarının, sosial sferalar fondlarının yaradılmasına, istehlaka yönəldilən vəsaitin çoxaldılması problemlərinin həlli ilk növbədə mənfəətin çoxaldılmasından bilavasitə asılıdır.

Bazar münasibətləri şəraitində mənfəətlə işləməyən, mənfəət yığımını təmin etməyən təsərrüfat subyektləri özlərinin əsas və dövriyyə kapitalını qoruya bilmir, zərər məbləğləri çoxaldıqca xüsusi kapital azalır, kreditor

borcları artır, vəsait mənbələrində cəlb edilmiş vəsaitin xüsusi çəkisi yüksəlir. Belə bir şəraitdə mənfəətlə işləməyən müəssisə iflasa uğrayır və investorların arzu və istəklərindən asılı olmayaraq ləğv edilir. Qüvvədə olan qanunvericiliyə görə “Müəssisənin ləğvi mülkiyyətçinin və ya onun vəkili etdiyi orqanı yatardığı ləğvetmə komissiyası tərəfindən müəssisə iflas olunduqda arbitraj məhkəməsinin qərarına əsasən həyata keçirilir”.

Beləliklə, dissertasiya mövzusunun aktuallığı onunla izah olunur ki, indiki bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyətdə olan müəssisələrdə mənfəətlə işləmədən, mənfəət yığımı hesabına təsərrüfat subyektinin xüsusi vəsaitini çoxaltmadan fəaliyyətlərini davam etdirmək, büdcə və digər orqanlar qarşılıqlı əlaqədə olan müəssisələr, bank idarələri, əmək kollektivi, investorlar, digər tədiyyəçilər qarşısında öhdəlikləri yerinə yetirmək, maliyyə qoyuluşunda investorların marağını təmin etmək, müəssisənin müflisləşməsinin qarşısını almaq qeyri-mümkündür.

Belə bir şəraitdə mülkiyyət formasından və təbəçiliyindən asılı olmayaraq ölkənin ərazisində fəaliyyətdə olan hər bir təsərrüfat subyektində bütün fəaliyyət növləri üzrə mənfəətin dürüst uçotu, onun artması və ya azalmasına təsir göstərən amillərin və hər bir amilin təsir dərəcəsinin təyin edilməsi, mənfəətin çoxaldılmasını təmin edən təsərrüfat daxili ehtiyatların aşkara çıxarılması və daha tez səfərbər edilməsi bazar münasibətləri şəraitində faydalı, iqtisadi hesablamalarla əsaslandırılmış, idarəetmə qərarlarının hazırlanması məqsədini güdür. Bu səbəbdən də indiki şəraitdə idarəetmə prosesində müəssisələrdə vergilərin tərkibi, xüsusiyyətləri və onların uçotunun daha da təkmilləşdirilməsi iqtisadi, siyasi və təşkilati əhəmiyyət kəsb edən problemlərdən biridir.

Tədqiqatın məqsədi – tədqiqatın məqsədi elmi cəhətdən əsaslandırılmış verginin konsepsiyasının və konkretləşdirilmiş vergi mexanizminin formalaşması ilə əlaqədar əməliyyatların mühasibat uçotu registrlərində qeydə alınmasına dair mövcud qaydalarla tənqidi münasibətini bildirmək, bu sahədə yol verilən nöqsan və çatışmamazlıqları araşdırmaq. İnflyasiya şəraitində

balans və hesabatlarda, digər informasiya mənbələrində mənfəətin korrektə edilməsinin zəruriliyini əsaslandırmaq, mənfəətin dinamikasına birinci və ikinci dərəcəli amillərin təsirinin hesablanması metodları üsullarına tənqidi münasibətini bildirmək, habelə tədqiqat obyektində mənfəətin çoxaldılmasını təmin edən təsərrüfat daxili ehtiyatları aşkara çıxarmaq, habelə bu ehtiyatlardan istifadənin yaxın gələcəkdə tədqiqat obyektinin mənfəətinin artırılmasına müsbət təsirini konkret hesablamalarla əsaslandırmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın predmeti - “Bakı Şampan Şərabları” Açıq Səhmdar Cəmiyyətində mənfəət və zərərin bölüşdürülməsinin uçotunun aparılması, vergiyə cəlb edilən mənfəətin uçotu, mənfəət və zərər haqqında hesabat və onların təkmilləşdirilməsi məsələləri, mənfəətlə işləyən 22716 man, xüsusi vəsaiti olan iri sənaye müəssisələrindən biridir. Yüksək keyfiyyətli şampan şərabları və müxtəlif araq növləri istehsal edir. Məhsul satışından 2014-cü ildə 83642 man və 2015- ci ildə hazır məhsul məmulatlar satışından 22716 man mənfəət əldə etmişdir. Satış qiymətləri malalanlara bağlanmış uzunmüddətli müqavilələr əsasən formalaşan bazar münasibətləri şəraitində mənfəət və mənfəətlik göstəriciləri, hesablanan vergi istehsal olunan məhsulaların, iş və xidmətlərin maya dəyəri göstəricilərindən asılı olduğuna görə məsrəflərin və məhsulun maya dəyərinin idarə olunması, mənfəət və mənfəətlik bu mövzuda tədqiqat predmetinin obyektləri hesab olunur. Məsrəflərin manat veriminin artırılması ehtiyatların aşkara çıxarılması və səfərbər edilməsi təhlilin başlıca istiqamətidir.

Tədqiqatın metodu – təqdim olunan dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsasını “Mühasibat uçotu haqqında”, “Müəssisələr haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunları, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərar və göstəriciləri, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin, Vergilər və İqtisadiyyat Nazirliklərinin təlimatları, qaydaları və göstərişləri, iqtisadi təhlil, maliyyə təhlili, statistika, proqnozlaşdırma, qiymətdoyma və digər iqtisad elmlərində istifadə olunan tədqiqat

metodları və üsulları, riyazi iqtisadi üsulları, amilli təhlil metodikası, qarşılıqlı əlaqələrin öyrənilməsi üsulları təşkil edir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi – tədqiqat işində yenilik “Bakı Şampan Şərabları” Açıq Səhimdar Cəmiyyətində istehsal olunan məhsulların maya dəyəri və mənfəət göstəricilərini amilli təhlil etməklə bədcəyə hesablanan vergiyə məsbət təsir göstərən təsərrüfatdaxili ehtiyatların aşkar edilməsi üsullarını axtararaq tapmaqdır.

Tədqiqat işində Qərbi Avropa ölkələrində mənfəətin amilli təhlili metodikasından, marjinal gəlir göstəricisinin köməyi ilə məmulatlarının mənfəətliliyinin təyin edilməsi metodundan istifadə etməklə ayrı-ayrı vergilərin təhlilini yenilik kimi qəbul etmək olar.

Tədqiqat işinin praktik (təcrübi) əhəmiyyəti – işin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada şərh olunan məhsulun maya dəyəri, satış qiymətləri və strukturunun dəyişilməsinin mənfəətə təsirinin təhlili metodikasına dair yeniliklərdən nəyin ki, “Bakı Şampan Şərabları” Açıq Səhimdar Cəmiyyətində eyni zamanda fəaliyyətdə olan digər istehsal müəssisələrində mənfəət və zərərlərin, mənfəətin bölüşdürülməsinin, mənfəətin vergiyə cəlb olunmasının uçotunun yaxşılaşdırılması və idarəetməyə dair qərarların hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

İşin struktur və həcmi – magistr namizədlik dərəcəsi almaq məqsədilə yazılan və təqdim olunan dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflər və istifadə olunan ədəbiyyat suiyahısından ibarətdir. İşin əsas hissəsi 72 səhifədə verilir. Tədqiqatın nəticələri və irəli sürülən əməli təkliflər isə ASC-nin hesabat və digər informasiya mənbələrindən istifadə etməklə hazırlanan analitik cədvəllərdə verilən məlumatlara və bu məlumatlardan istifadə etməklə aparılan hesablamalarda istinad etməklə əsaslandırılmışdır.

I. Fəsil. İdarəetmənin indiki şəraitində vergilərin tərkibi, xüsusiyyətləri və onların uçotunun vəzəri və praktiki problemləri

1.1. Təşkilatlarda vergiqoymanın uçotunun təşkili əsasları

İqtisadi konstitusiya adlandırılan Vergi məəcəsi Azərbaycan Respublikasında vergi sisteminin, vergiqoymanın ümumi əsaslarını, verginin müəyyən edilməsi, ödənilməsi və yığılması qaydalarını, vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi orqanlarının, habelə digər münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergi qoyma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələrini, vergi nəzarətinin forma və metodlarını, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti, dövlət vergi xidməti orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindəki çatışmamazlıqlar üçün (hərəkətsizliyindən) şikayət edilməsi qaydalarını müəyyən edir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində aşağıdakı vergilər mövcuddur: hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi, fiziki şəxslərin gəlir vergisi, əlavə dəyər vergisi (ƏDV), aksizlər, əmlak vergisi, torpaq vergisi, yol vergisi, mədən vergisi, sadələşdirilmiş sistem üzrə vergi.

Azərbaycan Respublikasının mərkəzləşmiş xalis gəlirinin formalaşmasında müəssisə və təşkilatların mənfəətindən ödənilən vergi həll edici rol oynayır. Mənfəətdən vergi təsnifatına görə birbaşa vergilərə aid edilib, proporsional vergiqoyma sistemində daxildir. Azərbaycan Respublikasında rezident, qeyri-rezident müəssisələr mənfəət vergisinin ödəyiciləridir.

Qanunvericiliyə əsasən müəssisələrin mənfəətindən 10-25 faiz dərəcə ilə vergi tutulur.

Mənfəət vergisi dolayı vergilərdən sonra ən böyük xüsusi çəkiyə malik olan vergisir. Bu məbləğ büdcə gəlirləri içərisində mənfəət vergisinin xüsusi çəkisi isə 15,0 faiz təşkil etmişdir.

Mənfəətdən vergi birbaşa vergi kimi əsas funksional təyinatını: məhsul (iş və xidmətlər) istehsalı sferasında investisiya proseslərinin satışını təşkil etməlidir. Mahiyyətinə görə mənfəət vergisinin fiskal funksiyası iqtisadi funksiyasına görə törəmə hesab edilir. Lakin praktikada bütün vergilər kimi bu vergidə daha çox fiskal xarakter daşıyır.

Mənfəət vergisinin fiksəl və iqtisadi funksiyalar ilə yanaşı tənzimləyici funksiyası da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Vergi qoyma obyektini təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi subyektlərin dəyər ifadəsində son maliyyə nəticələridir. Qanunvericiliyə uyğun olaraq, vergitutma obyektini kimi müəyyən edilən mənfəət vergi ödəyicisinin gəlirləri ilə bu gəlirlərdən çıxarılan xərc arasındakı fərq kimi müəyyənləşdirilir.

Qüvvədə olan məcəlləyə görə, müəssisələrin balans mənfəətindən vergi tutulur. Burada bəzi xüsusiyyətlərə toxunmaq yerinə düşərdi. Bildiyimiz kimi, mühasibat uçotunda ümumi mənfəət termini müəyyən edilmədiyinə görə vergitutma obyektini kimi balans mənfəəti əsas götürülür. Müəssisənin balans mənfəətinin formalaşması isə çox mürəkkəb proses olub, qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Balans mənfəətinin formalaşması zamanı satışdan kənar əməliyyatlar üzrə gəlirlər və xərclərin müəyyən edilməsi müəyyən dərəcədə mübahisə doğurur. Bəzi iqtisadçılar müəssisəyə əvəzsiz qaydada daxil olan mal, material qiymətlərini satışdan kənar əməliyyatlardan əldə edilən gəlirlərə aid edirlər ki, bu da fiskal məqsədlər üçün vergi ödəyicilərinin vergi yüklərini artırır. Həmçinin başqa müəssisələrdə iştiraka görə əldə edilən gəlirlər balans mənfəətinə daxil edilir. Belə gəlir yaranma mənbəyində 10% dərəcəsi ilə vergiyə cəlb edilir. Vergi məcəlləsində belə gəlirlərdən ikinci dəfə vergi tutulmasına icazə verilmir. Buna görə də vergi məcəlləsində vergitutma obyektini ilə vergitutma bazasının dəqiqləşdirilməsi daha düzgün olardı.

Balans mənfəətinin yaranmasına istehsal və tədavül xərclərinin silinmə qaydası da birbaşa təsir göstərir. Vergi məəcəlləsində hüquqi şəxslərin gəlirlərindən çıxılan xərclər və gəlirdən çıxılmayan xərclərin siyahısı verilmişdir. Göstərmək lazımdır ki, məəcəllədə silinməsi qaydası ilə qüvvədə olan təlimatlar arasında bəzi uyğunsuzluqlar mövcuddur. Bu həm amortizasiya ayırmalarının hesablanması, həm də təmirə bağlı xərclərin gəlirdən çıxarılması ilə əlaqədardır.

Mənfəətdən vergi üzrə azad olmalar və güzəştlər vergi məəcəlləsində məhdudlaşdırılmış və güzəşti olan hüquqi şəxslərin kateqoriyası dəqiqləşdirilmişdir. Bu öz növbəsində, müsbət hal kimi qiymətləndirilməlidir.

Kapital qoyuluşları zamanı vergi güzəştlərinin verilməsinin əsas şərtləri aşağıdakılardır.

1. Hesablanmış amortizasiya ayırmalarının kapital qoyuluşlarının əsas maliyyələşdirmə mənbəyi kimi çıxış etməsi;
2. Müəssisənin vergilər və məcburi ayırmalar edildikdən sonra sərəncamında qalan mənfəətdən sərbəst istifadə imkanının verilməsi.

Lakin bu praktikada mühasibat uçotunun aparılma metodikasına uyğun gəlmir. Belə ki, həyata keçirilən kapital qoyuluşu xərcləri 343 sayılı “Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)” hesabına silinir. Yuxarıda göstərilən güzəşt isə 801 sayılı “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabına silinməsinə nəzərdə tutur.

Mənfəət vergisi hesablanan zaman əsas məsələlərdən biri gəlirlərin və xərclərin uçotunun prinsipləridir. Burada kassa metodu ilə uçot aparan vergi ödəyicisi gəliri əldə edəndə və ya gəlir onun sərəncamına verildə, bu gəliri nəzərə almalı və gəlirdən öz xərclərinin yalnız bu xərcləri çəkdiyi zaman çıxmalıdır. Hesablama metodundan istifadə edərkən vergi ödəyicisi gəlir əldə edilməsi və xərc çəkilməsinin faktiki vaxtından asılı olmayaraq gəlirini və xərcini müvafiq surətdə gəlir almaq hüququnun əldə etdiyi və ya çəkilməsi barədə öhdəliyin yarandığı vaxt nəzərə alınmalıdır. Fikrimizcə, əslində bu mühasibat uçotunun qanununda əksini tapmış və mühüm prinsip sayılan dəqiqlik prinsipinə müəyyən dərəcədə uyğun gəlmir. Çünki bu prinsip gəlirlərin faktiki əldə edildiyi vaxt, xərclərin isə onların

baş vermə ehtimalının yarandığı vaxt uçotunun aparılmasını nəzərdə tutur. Ona görə də göstərilən məsələnin alınması baxımdan çox vacibdir. Müəssisələrdə mənfəətdən vergi hesablayarkən aşağıdakı kimi mühasibat yazılışı tərtib edilir.

Debet 341 “Hesabat dövrünün xalis mənfəəti (zərər)” “Mənfəətdən büdcəyə ödəmələr subhesabı).

Hesablanmış mənfəət vergisi büdcəyə köçürüldükdə pul vəsaitlərini uçota alan hesabların kreditinə 521 sayılı “Vergi öhdəlikləri” hesabının debetinə yazılış aparılır.

Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində dolayı vergilər mühüm yer tutur. Bu vergilərə əlavə dəyər vergisi (ƏDV), aksiz və aksiz yığımlar, gömrük tarif rüsumları, idxal-ixrac rüsumları aiddir. ƏDV həm daxili bazarda, həm də xarici iqtisadi fəaliyyətdə həyata keçirilən əməliyyatları əhatə edir. Çox zaman ƏDV-ni Avropaya integrasiya prosesinin formalaşması və inkişafında roluna görə Avropa virusu adlandırırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox Avropa dövlətlərində ƏDV büdcə gəlirinin əsas mənbəyi kimi çıxış edir. Bu dövlətlərdə həmin verginin dərəcəsi 5-33,3% arasında dəyişir. İlk dəfə olaraq ƏDV Fransada tətbiq edilmişdir. ƏDV-nin fiskal siyasətin yeridilməsində mühüm alət kimi istifadə edilməsinə baxmayaraq onun müəyyən stimullaşdırıcı funksiyası da vardır. Belə ki, bir çox Avropa dövlətlərində əsas kapital qoyuluşlarına sərf edilən vəsaitlər təhsil müəssisələri, səhiyyə və hüquq xidmətləri, banklar və maliyyə təşkilatları ƏDV-dən azaddır. Belə şəraitdə əlavə dəyər vergisi neytral xarakter təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasında qüvvədə olan vergi məəcəlləsinə görə ƏDV Azərbaycan Respublikası ərazisində malların istehsalı, işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və tədavülü prosesində onların dəyərinə əlavənin bir hissəsinin, həmçinin Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən vergi tutulan bütün malların dəyərinin bir hissəsinin büdcəyə tutulması formasıdır.

Azərbaycan Respublikasında ƏDV əmtəə bazarında tələb və təklifi tənzimləmək məqsədi ilə 1992-ci ildən tətbiq edilir. ƏDV-nin büdcə gəlirlərinin formalaşmasında və iqtisadiyyatının tənzimlənməsində rolu olduqca böyükdür.

İqtisadi sistemdə ƏDV-nin yeri və rolu birmənalı şəkildə qəbul edilmir. Bəzi iqtisadçılar ƏDV-nin həddən artıq fiskal xarakter daşdığını və vergi dərəcəsinin yüksən olmasını, vergi qoyma bazasının düzgün müəyyən olunmadığını qeyd edirlər. Onlar hesab edirlər ki, ƏDV bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində milli iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətinin tələblərinə cavab vermir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ƏDV istehsal və tədavül prosesinin bütün mərhələlərində ödənilir. Vergitutma bazasının qanunda göstərilən şərhə ilk praktikada tətbiq edilən hesablama texnikasının metodoloji əsasları arasında uyğunsuzluqlar vardır. Belə ki, respublikada tətbiq edilən mühasibat reyestrlərində istehsal və tədavül prosesinin hər biri öz əksini tapmır. Ona görə də vergitutma bazasının dəqiq müəyyən edilməsi mümkün deyildir. Bundan başqa nəzərə almaq lazımdır ki, ƏDV-nin əsas təyinatı əsassız surətdə qiymətlərin qaldırılmasını təmin etmək və qiymət amilinin hesabına yaranan mənfəətin büdcəyə alınmasıdır. Lakin son illərdə davam edən inflyasiya nəticəsində dəyər ifadəsində istehsalın həcmi artmasına baxmayaraq, natural ifadədə istehsalın həcmi aşağı düşdüyü şəraitdə ƏDV öz əsas mahiyyətindən uzaqlaşdı. Hazırda bu vergi mahiyyətinə görə dövrriyadən vergi kimi çıxış edərək qiymət əlavəsinə çevrilmişdir. Beləliklə, bütövlükdə verginin yükü son istehlakçının üzərinə düşür. Bu isə xoşagəlməyən hal kimi qiymətləndirilməlidir. Vergitutma bazası ilə verginin iqtisadi mahiyyəti arasında uyğunsuzluğundan qaldırılması ən mühüm məsələlərdən biridir. Çünki, praktikada ƏDV hesablama texnikası nöqtəyi – nəzərindən dövrriyadən vergi kimi çıxış edir. Doğrudan da dünyanın 60-dan çox dövlətinin vergi sistemində tətbiq olunan bu vergi əmtəə tələbinin tənzimlənməsində tələb və təklif arasında qiymət amilinin hesabına yaranan disbalansın qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır. Bu nöqtəyi-nəzərdən, ƏDV özünün universal xarakterə malik olması ilə seçilir. Göstərmək lazımdır ki, qüvvədə olan vergi məəcəlləsində ƏDV-nin dərəcəsi 18% qəbul olunmuşdur. Bu bir tərəfdən müsbət hal kimi sayılmışdır. Lakin iqtisadi baxımdan, verginin aşağı dərəcədə olmasına baxmayaraq o müəyyən mənada mənfəət vergisini təkrarlayır. Çünki hesablama texnikası nöqtəyi-nəzərindən həm

mənfəət vergisinin, həm də ƏDV-nin mənbəyi məhsul (iş və xidmətlər) satışından əldə olunan gəlirlərdir.

Vergi Məcəlləsində hüquqi şəxslər üçün əmlak vergisinin dərəcəsi vergiyə cəlb olunma bazasının 2%-dən çox olmamalıdır. Bu özlüyündə müsbət hal kimi qəbul edilməlidir. Eyni zamanada vergi dərəcələri əmlakın orta illik qalıq dəyərində tətbiq olunur. Diqqəti bir məsələyə yetirsək yerinə düşərdi. Vergi Məcəlləsinin 199,4 maddəsinə uyğun olaraq vergitutma məqsədləri üçün müəssisənin əmlakının dəyəri müəyyənləşdirilərkən 114.3.2 maddəsində göstərilən maşınlar, avadanlıq əvə hesablama texnikasının dəyəri vergitutma bazasına daxil edilmir. Fikrimizcə, müəssisə əmlakının və torpaq, tikili və avadanlıqlarının aktiv hissəsinin vergidən azad olunmasını mütərəqqi hesab etmək olar.

Bütün bunlarla yanaşı müəssisənin əmlak vergisinin hesablanması və ödənilməsi qaydalarında müəyyən nöqsanlar və çatışmamazlıqlar mövcuddur. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, 2001-ci ildən başlayaraq müəssisənin əmlak vergisi üçün vergi dövrü təqvim sayılır. Əmlak vergisi ödəyiciləri cari vergi ödəmələri kimi hər rübün ikinci ayında 15-dən gec olmayaraq əvvəlki ildəki əmlak vergi məbləğinin 25,5 % həcmindən vergi ödəyir. Burada bir məqama toxunmaq zəruridir. Verginin avans qaydasının hesablanıb ödənilməsi inflyasiya şəraitində büdcəyə daxil olan real gəlirləri azaldır. Müəssisənin əmlakının orta illik qalıq dəyərini hesablamaq üçün hesabat ilinin əvvəlinə və sonuna əmlakın balans üzrə qalıq dəyəri toplanıb ikiyə bölünür. Əmlakın orta illik qalıq dəyərindən bu üsulla qalıq dəyərindən bu üsulla müəyyən edilməsi metodoloji baxımdan nöqsanlıdır. Əsində əmlak vergisinin artan yekunla hesablanması və ödənilməsi daha məqsədəuyğundur.

Vergi Məcəlləsində müəyyən edilmiş dərəcələrə uyğun olaraq hesablanmış əmlak vergisinə 801 sayılı “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabının debeti 521 sayılı “Vergi öhdəlikləri” hesabının krediti üzrə yazılış verilir.

Əvvəlcədən qeyd etdiyimiz kimi torpaq vergisi fəaliyyətinin nəticəsindən asılı olmayaraq sabit tədiyyə şəklində ödənilən renta xarakterli vergidir. Odur ki, bu verginin sabit şəkildə müstəqil xərc kimi istehsal xərclərinin tərkibində uçota

alınamsı məqsədəuyğun hesab edilir, daha doğrusu, bu verginin hesablayarkən 202 sayılı “İstehsalat məsrəfləri” hesabının debetinə aid edilməsi tövsiyyə olunur. Fikrimizcə hesablanmış torpaq vergisi sabit tədiyyə xarakteri daşdığından əslində maliyyə nəticələrinin azalmasına silinməlidir. Bu əməliyyata debet 801 sayılı “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabı, kredit 521 sayılı “Vergi öhdəlikləri” hesabı yazılışının verilməsi düzgün hesab edilməlidir.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslər, rezident məəsisələr, özünün daimi nümayəndəliyi vasitəsilə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən qeyri-rezident müəsisələr vergi ödəyicisi hesab edilir. Vergitutma obyektı mülkiyyətdə sərəncamda olan torpaq sahəsidir.

Torpaq və Əmlak vergisinin illik hesablanması və ödənilməsi müəsisələrdə hesabat və uçot işlərini müəyyən mənada sadələşdirir və asanlaşdırır. Müəsisələrin əmlak və torpaq vergisi dövlət büdcəsində, fiziki şəxslərin əmlak və torpaq vergisi ilə yerli bedcəyə ödənilir.

Beləliklə, müəsisələrdə və təşkilatlarda vergiqoymanın uçotunun dəqiq və düzgün aparılmasına böyük əhəmiyyəti vardır. Düzgün veürgi uçotu mövcud olduqda dövlətin mərkəzləşmiş xalis gəlirlərinin artırılması nəticəsində əhalinin sosial vəziyyəti yaxşılaşır, eyni zamanda makroiqtisadi səviyyədə Milliqtisadiyyat tənzimlənilir.

1.2. Təşkilatlardan ödənilən vergilərin mahdiyyəti və növləri

Vergilər dövlət büdcəsinin yeganə gəlir mənbəyi deyil, çünki büdcə gəlirlərinin müəyyən hissəsi qeyri-vergi ödənişləri hesabına yaranır. Buna görə də vergi və qeyri-vergi ödənişlərinin bir-birindən fərqləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Vergi-büdcəyə ya bilvasitə dövlətin vergi sisteminə daxil olan, ya da vergi qanunvericiliyi aktı ilə müəyyən edilmiş məcburi ödənişdir.

Vergi və qeyri-vergi ödənişləri arasındakı əsas hüquqi fərqləri müəyyənləşdirildikdən sonra vergi ödənişlərinə aşağıdakı kimi tərif vermək olar.

Qeyri-vergi ödənişləri dedikdə, dövlətin vergi sisteminə daxil olmayan, digər qanunvercilik aktları ilə müəyyən edilən məcburi ödənişlər başa düşülür.

Vergi – dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi ödənişlərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində dövlət büdcəsinə və yerli bedcəyə, habelə məqsədli dövlət fondlarına köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir.

Çox geniş yayılmış maliyyə sanksiyalarını, faizləri və inzibati cərimələri vergilərdən fərqləndirmək lazımdır. Onlar arasında əsas fərq tutulma səbəbləridir. Vergi ödənişlərinin əsas səbəbi Milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsi, cərimə ödənilməsinin səbəbi isə bu və ya digər qanunun pozulmasıdır.

Qanunvericilikdə və vergitutma təcrübəsində vergi termini ilə yanaşı, yığım və rüsum terminlərindən də istifadə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, vergi yığım və rüsum anlayışları arasında nəzəri xarakterli fərqlər mövcuddur. Vergilər əvəzi ödənilmədən həyatı keçirən ödənişlərdir. Yığım və rüsumlar isə dövlət və yerli orqanlar tərəfindən qanunla müəyyən edilmiş xidmətlərin göstərilməsi və ya müəyyən hüquqların verilməsi üçün tutulur. Onların tutulmasında əsas məqsəd dövlət orqanlarının bu və ya digər funksiyaları yerinə yetirilməsindədir. Yığım hər hansı bir fəaliyyətin həyata keçirilməsi müqabilində tutulan vəsaitlərdir.

Vergi ödəyicilərinin vəzifələrinin müəyyən edilməsi üçün qanunvericilik aktlarında vergi öhdəliklərinin elementləri müəyyən olunur. Onlar aşağıdakılardır:

Vergi hüquq norması – vergi sahəsində səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən müəyyən olunan ümumi davranış qaydasıdır. Məhz bu normalar vergi öhdəliklərinin yaranması və həyata keçirilməsini tənzimləyir. Vergi norması olmadan vergi ödəmək vəzifəsi qanunla müəyyən olunmuş hesab edilə bilər.

Vergitutma obyektı – vergiyə cəlb olunan, verginin aid olduğu obyektlər (məsələn, gəlir, mənfəət, torpaq, əmlak, faydalı qazıntılar, təqdim edilmiş malların əlavə edilmiş dəyəri və s.).

Vergitutma miqyası-vergitutma obyektlərinin ölçülməsi problemləri, başqa sözlə, vergini hesablamaq üçün əsas götürülən vahid.

Vergi ödəyicisi – müəyyən edilmiş vergitutma obyektlərindən vergi ödəyən istənilən şəxs.

Vergilərin norması və ya vergi yükü- vergitutma obyektlərinin gəlirinin vergilər vasitəsilə tutulan hissəsi;

Vergi sanksiyası – vergi qanunvericiliyinin pozulması faktı müəyyən edilərkən vergi yükünün artırılması;

Verginin miqdarı- büdcəyə ödənilməli olan verginin həcmi.

Vergilərin müxtəlifliyi onların müəyyən əsaslarla növlərə bölünməsi zərurətini yaradır. Bu və ya digər verginin hər hansı bir növə aid edilməsi həmin verginin mahiyyətinin və məzmununu daha dəqiq müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Müasir vergitutma nəzəriyyəsində vergilər əsasən aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə növlərə ayrılırlar:

- tutulma üsuluna görə;
- subyektinə görə;
- ödənildiyi büdcənin səviyyəsinə görə.

Tutulma üsuluna görə vergiləri 2 əsas qrupa ayırmaq olar: bir başa vergilər və dolaylı vergilər.

Birbaşə vergilər dedikdə, maddi sərvətlərin toplanması prosesində vergi ödəyicilərinin gəlir əvə ya əmlakından bilavasitə tutulan vergilər başa düşülür. Buna

görə də bu vergilərin dəqiq məbləği məlumdur. Birbaşa vergilərə nəqliyyat vasitəsi sahiblərindən tutulan vergi, torpaq vergisi, əmlak vergisi, fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisi, hüquqi şəxslərdən tutulan mənfəət vergisi və s. daxildir.

Dolayı vergilər əmtəə və ya xidmətin qiymətindən tutulan vergilərdir. Bu vergilərə istehlak vergiləri də deyilir. Onlar qismən və ya tamamilə əmtəənin dəyərinə köçürülür. Dolayı vergilərə misal olaraq əlavə dəyər vergisini, aksizləri və s. misal göstərmək olar.

Göründüyü kimi birbaşa verginin ödəyicisi gəliri əldə edən şəxs, dolayı verginin ödəyicisi isə əmtəənin istehlakçısıdır. Fiziki şəxslərdən tutulan vergilərə misal olaraq gəlir vergisi, fiziki şəxslərdən əmlak vergisi, vərəsəlik və ya bağışlanmaq yolu ilə keçən əmlakdan vergi və s. göstərmək olar.

Qarşılıqlı vergilər elə vergilərdir ki, onlar həm hüquqi, həm də fiziki şəxslərdir. Məsələn, dövlət rüsumları, bəzi gömrük rüsumları və s.

1.3. Dövlətin büdcəsi və vergilər

Axırıncı illərdə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi inkişafın sürətlə artması vergi şəbəkələrinin artmasına və büdcəyə yönəlmiş vasitələrin artmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi Milli gəlirin bölüşdürülməsi mexanizmini həyata keçirir. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının maliyyələşdirilməsi səviyyəsi dövlət büdcəsinin imkanı və səviyyəsindən asılıdır. Makroiqtisadiyyatda büdcənin fəaliyyət dairəsi çox genişdir. Bu zaman bütün istehsalatçılar və istehsalın iştirakçıları büdcə ilə münasibətdə olurlar. Dövlət büdcəsinin yenidən bölgüsünün əsas obyektı xalis gəlirdir. Büdcə makroiqtisadiyyatın bütün sahələrini özü ilə əlaqələndirir. Əksər ölkələrdə ümumi Milli məhsulun 25-50% ə qədəri büdcə vasitəsi ilə bölüşdürülür.

Büdcə planlaşdırma vasitəsidir, dövlətin maliyyə planıdır, dövlətin gəlirləri ilə xərclərinin uyğunlaşdırılması mexanizmidir. Dövlətin mərkəzləşdirilmiş maliyyə planıdır.

Bütün sistemləri adətən aşağıdakı növlərə bölürlər:

1. Ənənəvi büdcə sistemi;
2. Yerinə yetirilən büdcə sistemi;
3. Plan-proqram büdcə sistemi

Ənənəvi büdcə sistemi ancaq nəzarət, yerinə yetirilən büdcə sistemi nəzarət vasitəsi ilə idarəetmənin uğurlarını müəyyən etmək və plan proqram büdcə sistemi isə büdcənin nəzarət, idarəetmə, idarəetmə və planlaşdırma vasitəsi olmaq xüsusiyyətlərinə malikdir.

Ənənəvi-büdcə sisteminin məqsədi əsas etbarı ilə dövlət xərclərinə maliyyə baxımından nəzarət etməkdir. Təsisatlar verən qanunverici orqan hər şeydən əvvəl dövlət bölməsinə ayrılan vasitələrin müəyyən edilməsinə, hesablanmış xərclər üzrə istifadə edilməsinə nəzarət edir. Bu büdcə sistemində dövlət xərclərinin təsnifatı, xərclərin yönəldiyi obyektlər üzrə həyata keçirilir. Buna görə ənənəvi büdcə

sisteminə xərc obyektlərinin büdcəsi deyilir. Xərc obyektləri dövlətin xidmət sahələrində xərc tələb edən və maliyyələşdirilməsi zəruri olan hər hansı bir iş, tədbir və ya qurumdur. Bundan asılı olaraq da büdcə xərcləri belə təsnifləşdirilir:

1. Fərdi məsrəflər
2. Yol-nəqliyyat xərcləri
3. xidmət xərcləri
4. İstehlak xərcləri
5. Tikinti, təmir və yeyinti xərcləri

Yerinə yetirilən büdcə sisteminin məqsədi istehsalçıların iş və yaxud xidmət fəallığını müəyyən etməkdir. İcra edilən büdcə sistemində büdcə tərtibi bir idarəetmə məqsədi, iş proqramı səviyyəsi daşıyır.

Plan-proqram büdcə sistemi ənənəvi büdcə sisteminin təmin etdiyi pul-maliyyə nəzarəti icra edilən büdcə sisteminin xidmət faydalılığı və fəaliyyətinə nəzarət etməklə yanaşı büdcənin strateji planlaşdırma vasitəsi kimi istifadəsini də təmin edir.

Büdcə bütün dövlət gəlirləri və xərclərinin xırdalıqları ilə əks etdirilməsi ümumilik prinsipi adlanır. Bu prinsip başqa bir adi təxsisat ayırma prinsipidir. Ümumilik norması gəlir və xərclərin qarışıq olmaqla əks etdirilməsini proqnozlaşdırır. Dövlət maliyyəsi nəzərinə ümumilik normasının göstəricisi vergiqoymada ödəmə qabiliyyəti normasıdır. Bütün dövlət gəlirlərinin bütövlükdə dövlət xərclərinin təminatçısı olaraq qəbul edilməsi vergiqoymada xidmət-mənfəət əlaqəsinin təşkil edilməsinin təbii nəticəsidir.

Vahidlik prinsipi dövlət bölməsindəki bütün istehsalçıların xərc və gəlirlərinin eyni büdcə daxilində toplanması prinsipidir. Bu prinsipinə görə hər bir ölkədə dövlətin xərc və gəlirləri bir nöqtədən proqnozlaşdırılır, planlaşdırılır və qiymətləndirilir. Vahidlik prinsipinin digər mənası büdcə möhkəmliyi, büdcə sabitliyidir. Dövlətin istehsal obyektləri ayrıca büdcələr təşkil etsəldə bu büdcələr bir möhkəmləndirilmiş büdcə halında toplanır və birləşdirilir. Möhkəm büdcədə ölkədəki dövlət bölməsinin bütün xərcləri və gəlirləri eyni büdcə

daxilində toplaşır. Bu halda büdcə nəzarəti, büdcə idarəedilməsi və büdcə planlaşdırılması yaxşı təşkil edilir.

Büdcənin təşkili və idarə edilməsində bu iki əsas prinsipin tam gözlənilməsi büdcənin lazımi tələblərə uyğun qaydada verəcək şəkildə istifadə olunmasında ilkin şərtidir.

Büdcə siyasəti müəyyən bir iqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün büdcənin bütövlükdə həcm və tarazlığının tənzimlənməsidir. Büdcə siyasəti məsələsində nəzəriyyələri, büdcə siyasəti ilə iqtisadi tarazlıq, iqtisadi artım və inkişaf arasındakı məqsəd – vasitə əlaqələrini daha aydın şəkildə izah etmək üçün aşağıdakı məsələlərə diqqət verilməlidir.

İqtisadi tarazlıq iqtisadiyyatda məcmu tələb və məcmu təklif tarazlığıdır. Bu tarazlığın təmin edilməsində məcmu tələb və məcmu təklifin uyğunlaşdırılmasında dövlət bölməsinin rolu böyükdür. Dövlət bölməsinin tarazlığı, ümumi iqtisadi tarazlığa müsbət və ya mənfi təsir edə bilər. İqtisadi tarazlığın təmin edilməsində istifadə oluna biləcək büdcə siyasəti növlərini ümumi olaraq üç bölmədə bölüşdürmək olar:

1. Büdcə dövlət xərcləri vergilərin bir-birinə uyğun olması zərurəti;
2. Dövlət xərclərinin vergilərlə təmin olunması və borclama, yaxud pul emissiyasından istifadə edilməsi;
3. Toplanan vergilərin dövlət xərclərini üstələməsi halı. İqtisadiyyatda bütün mənbələrin tam istifadəsini təmin edən müəyyən bir istehsal, əmək haqqı, qiymət və faiz norması mövcuddur. Bu normalardan başqa ölkənin daxili bazarında tarazlığa əngəl ola biləcək təsirlər demək olar ki, yox dərəcəsindədir. Ənənəvi iqtisadi nəzəriyyədə iqtisadiyyatın istehsal bölməsi ilə pul bölməsi arasında heç bir əlaqə yoxdur.

Büdcə təsisi iqtisadiyyatı çox aktiv və məhfi təsiri olan mürəkkəb bir amildir. Adətən büdcə kəsiri iqtisadiyyata olduqca mənfi təsir göstərir. Dünya təcrübəsi və iqtisadçıların hesablamaları göstərir ki, büdcə kəsiri ölkənin ümumi milli məhsulunun 3-4 faiz yuxarı olduqda iqtisadiyyata daha güclü mənfi təsir göstərir.

İnvestisiya xərcləri istehsalatın canlanması ilə əlaqədar olduqda, o həmçinin büdcə kəsiri vasitəsi ilə inkişafa mənfi təsir göstərir. Büdcənin kəsirsiz olması və ya gəlirlərin xərcləri üstələməsi halları dünyanın ən çox inkişaf etmiş sənaye ölkələrində belə çox az-az hallarda baş verir. Çünki dövlətin xərcləri daim artır və real gəlirlər bu xərclərin artmasını təmin etmək gücündə olmur.

Dünya təcrübəsində dövlət büdcəsinin kəsirini adətən müxtəlif mənbələr hesabına örtürlər:

1. Mərkəzi bankların birbaşa krediti hesabına büdcə kəsirləri ödənilir;
2. Dövlətin qiymətli kağızların açıq bazarda satışından əldə edilən gəlirlər hesabına büdcə kəsirləri ödənilir;
3. Digər mənbə xarici borc alma mənbələrindən ibarətdir. Mərkəzi bankın və digər ölkədaxili mənbələrin verdiyi borclar daxili borclar hesab olunur. Bu mənbələr ayrı-ayrı beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları, şirkətlər, dövlətlər və həmçinin ayrı-ayrı şəxslər ola bilər.

Bunlardan başqa büdcə kəsirinin örtülməsi ilə yanaşı, büdcə kəsirinin azaldılması hallarına da yol verilir ki, bunlar aşağıdakılardır:

1. İstehsal və satış həcmi azadılması;
2. Bir sıra hökumət xərclərinin ixtisar edilməsi;
3. İdarəetmə aparatının ixtisara salınması;
4. Hərbi xərclərin azaldılması;
5. Vergidən gizlənmə hallarının minimuma endirilməsi yolu ilə vergidən daxilolmaların artırılması.

1.4. Bazar şəraitində mühasibat uçotu və vergiqoymada onun rolu

Keçmiş illərdə bizim respublikamızda dövlətin iqtisadi siyasətində vergilərin bir o qədər rolu və əhəmiyyəti yox idi. Bunlardan asılı olaraq da Azərbaycanda vergiqoyma və vergiödəmə üzrə nə təcrübə və nə də vərdiş var idi. İndi isə vəziyyət tamamilə başqadır. Dövlətin iqtisadi siyasətində vergilərin rolu və əhəmiyyəti son dərəcə yüksəlmişdir. Dövlət büdcəsi demək olar ki, tamamilə vergi ödəmələrindən asılıdır. Belə bir vəziyyətdə istər vergi ödəyiciləri, istərsə də vergi orqanları vergiqoyma sahəsində yüksək vergi mədəniyyətinə və təcrübəsinə malik olmalıdırlar. İndiki şəraitdə vergi sistemi dəqiq təşkil olunmuş maliyyə mühasibatı olmadan səmərəli fəaliyyət göstərə bilməz.

Vergiqoyma əməliyyatlarının mühasibat uçotu “Mühasibat uçotu haqqında” Qanunun əsasında tənzimlənəlməlidir. Lakin 2004-cü ilin iyul ayının 29-da Mühasibat uçotu barədə yeni qanun qəbul olundu ki, burada uçotda yeni qaydalar, mühasibat uçotunun Milli standartlarının yeni variantları təsbit edilmişdir. Bu qanun 2004-cü ilin sentyabr ayının 4-dən etibarən qüvvəyə minmişdir.

Bütün hallarda mühasibat uçotu ikili qeydiyyat, informasiyanın sistemləşdirilməsi və ümumiləşdirilməsi, əmlak, öhdəçilik, əsas və dövriyyə kapitalı, maliyyə nəticələri barədəki informasiyaların işlənməsi, sənədləşdirmə və digər yollarla vergiqoyma və vergiödəmə sistemini nizamlayır və tənzimləyir. Bundan asılı olaraq da mühasibat uçotu iki növə bölünür;

1. Maliyyə mühasibat uçotu
2. İdarəetmə mühasibat uçotu.

Maliyyə mühasibat uçotu bir qayda olaraq kənar informasiya istifadəçilərinin informasiya təminatı ilə məşğul olan bölmədir. Kənar informasiya istifadəçiləri isə səhmdarlar, şəriklər, kreditorlar, kənar investorlar, mülkiyyət sahibləri, dövlət orqanları və sairələrdən ibarətdir. O cümlədən Respublikanın Vergilər Nazirliyi,

onun yerli departamentləri və bütün vergitoplayan strukturlar da kənar informasiya istifadəçiləri, müəssisələrin maliyyə nəticələrində maraqlı strukturlardır.

Maliyyə mühasibat uçotu həmin informasiya istifadəçilərinin vaxtaşırı olaraq maliyyə hesabatları ilə təmin edirlər. Maliyyə hesabatlarına müəssisələrin əsas fəaliyyət balansları (Əlavə №3), mənfəət və zərər haqqında hesabat (Əlavə №4 və №5), pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat (Əlavə №2) və kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat (Əlavə №2) daxildir.

Bu hesablara eyni zamanda bütün vergi növləri üzrə müəssisənin mühasibatlığında tərtib olunmuş vergi bəyannaməsi də əlavə edilir.

Mühasibat uçotunun hesablar planında vergi əməliyyatlarının mühasibat uçotu üçün əsasən 521 saylı “Vergi öhdəlikləri” hesabı nəzərdə tutulmuşdur. Bu hesab balansla əlaqəsinə görə “passiv” hesabdır. Belə ki, büdcənin xeyrinə hesablanmış bütün vergi növləri bu hesabın kreditində, vergilərin ödənməsi isə debetində uçota alınır. Bununla yanaşı müəssisələrdə vergi əməliyyatlarının uçotunda bir sıra digər hesablardan istifadə edilir ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Hesab 241 saylı “Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi”
2. Hesab 721 saylı “İnzibati xərclər”
3. Hesab 601 saylı “Satış”
4. Hesab 801 “Ümumi mənfəət (zərər)” və s.

241 saylı hesabda kənardan satın alınmış hər cür maddi vəsaitin (torpaq, tikili və avadanlıq, xammal, material, yanacaq, enerji və s.) müqabilində müəssisə tərəfindən ödənilmiş əlavə dəyər vergisi (ƏDV) 531 saylı “Məlgöndərənlər və podratçılara qısamüddətli kreditör borcları” hesabının kreditindən 241 saylı hesabın debetinə yazılmaqla uçota alınır. Hər bir hesabat dövrünün sonunda 202.8 saylı hesabın debet dövryyələrinin yekunu 521 saylı hesabın kredit dövryyələrinin yekunu ilə üzləşdirilərək qalıq çıxarılır. Alınmış qalıq (saldo) debet və ya kredit ola bilər. 202.8 saylı hesabdən debet dövryyələri tamamilə 521 saylı hesaba silinir və bunun üçün aşağıdakı kimi mühasibat yazılışı tərtib olunur:

Debet 521 saylı “Vergi öhdəlikləri”

Kredit 202.8 saylı “Satın alınmış maddi qiymətlilərə görə ƏDV” .

Beləliklə, 202.8 sayılı bağlanır və 521 sayılı hesabın debet dövrüyyəsi ilə kredit dövrüyyəsinin yekunları müqaisə edilir. 521 sayılı hesabda debet qalığı büdcənin müəssisəyə borcunu, kredit qalığı isə müəssisənin büdcəyə borcunu ifadə edir.

202.8 və 721 sayılı hesablarda vergi qoyma əməliyyatları ilə əlaqədar olan birtərəfli xərclərin, maliyyə sanksiyaları, cərimə, pensiya və s. uçotu aparılır. Bu xərclər 521 sayılı hesabın kreditinə yazılmaqla 202.8 və ya 721 sayılı hesabların debetinə yazılaraq qeyri-müstəqim xərclərin tərkibinə daxil edilir.

601 sayılı “Satış” hesabında hesablanmış əlavə edilmiş dəyər vergisi satılmış məhsulun tam-kommersiya dəyərinin tərkibinə daxil edilir.

Adından məlum olduğu kimi 801 sayılı “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabıdır. Müəssisənin əldə edilmiş olduğu bütün maliyyə nəticələri mənfəət bu hesabın kreditində, zərər isə debetində uçota alınır. Müəssisə fəaliyyətinin maliyyə nəticəsinin göstəricisi bu hesabdır. Mənfəətdən verginin hesablanması üçün yeganə əməl, əsas bu hesabın məlumatıdır.

801 sayılı hesabda müəssisənin mənfəətləri hesabına çəkilməmiş bütün xərclərin cari uçotu aparılır. Bu xərclər cari qaydada bu hesabın debetinə yazılır və hesabat dövrünün sonunda bu xərclər mənfəət hesabına ödəniləsi bütün vergilər hesablandıqda 801 sayılı hesabın debetinə 521 sayılı hesabın kreditinə yazılır. Büdcəyə ödənen vergilər isə bank sənədlərinə əsasən 223 sayılı “Bank hesablaşmaları” hesabının kreditinə və 521 sayılı “Vergi öhdəlikləri” hesabının debetinə yazılır.

Müəssisələrdə vergilərin hesablanması təsdiq edən sənədlər aşağıdakılardır:

1. Əlavə edilmiş dəyərdən vergi barədə (ƏDV) bəyannamə
2. Mənfəət vergisi barədə bəyannamə
3. Əmlak vergisi barədə bəyannamə
4. Torpaq vergisi barədə bəyannamə və s.

Bu bəyannamələrin forması Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi və Vergilər Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış və Maliyyə Nazirliyinin 18 dekabr 2000-ci il tarixli A-214 №-li əmri ilə təsdiq edilmişdir.

II Fəsil. Təşkilatlarda əsas vergi növləri uçotunun təşkili məsələləri

2.1. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin uçotu

Mənfəət vergisi əlavə dəyər vergisi ilə birlikdə müəssisə və təşkilatlardan tutulan vergidir və respublikamızın vergi sisteminin əsas elementlərindən biridir. Əlavə dəyər vergisindən fərqli olaraq bu bir başa vergidir, yəni onun məbləği müəssisənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin son maliyyə nəticələrindən asılıdır.

Müəssisə və təşkilatların mənfəət vergisinin köməyi ilə dövlət iqtisadiyyatın inkişafına daha fəal təsir göstərə bilər. Bu verginin məbləğinin vergi ödəyicisinin əldə etdiyi xalis gəlirin həcmindən bilavasitə asılılığı, vergi dərəcəsinin tənzimlənməsi, müəyyən gezəştlərin verilməsi və ya ləğvi mexanizmi vasitəsi ilə dövlətə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində investisiya fəallığını stimullaşdırmaq və ya məhdudlaşdırmaq imkanı verir. Müəssisə və təşkilatların mənfəətinin vəürgiyə cəlb olunması ilə birbaşa bağlı olan dövlətin amortizasiya siyasəti iqtisadiyyatın tənzimlənməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Bu verginin ödənilməsi vergi ödəyicisi tərəfindən əlavə vergi uçotunun aparılması zəruriyyəti ilə müşayət olunur. Çünki məhsul istehsalı və satışı işlərin yerinə yetirilməsi, xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlı olan xərclərin heç də hamısı vergi bazasının hesablanması zamanı nəzərə alınmır.

Kiçik sahibkarlığın inkişaf etdirilməsində və ölkəyə xarici kapitalın cəlb edilməsində bu vergi növünün rolu olduqca böyükdür. Bir sıra ölkələrin qanunvericiliyi fəaliyyətlərinin ilk illərində kiçik və birgə müəsisələri bu vergini ödəməkdən tam və ya qismən azad edir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşmasında müəssisə və təşkilatların mənfəət vergisi əhəmiyyətli rol oynayır.

Bu vergi növü dövlət büdcəsinin vergi daxil olmaları arasında əlavə dəyər vergisi gəlir vergisindən sonra 3-cü yer tutur.

Azərbaycan Respublikasında rezident və qeyri- rezident müəssisələr mənfəət vergisinin ödəyiciləridir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq təsis edilən və sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən və ya Azərbaycan Respublikasında idarə edilən istənilən hüquqi şəxs rezident müəssisələr aid edilir. Onlara ölkə qanunvericiliyi hüquqi şəxs hesab olunan müəssisə və təşkilatlar, xarici investisiyalı müəssisələr, ölkə ərazisində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan beynəlxalq təşkilatlar aiddir. Müəssisə və təşkilatların ayrıca cari hesabı olan firmaları da bu verginin ödəyiciləridir.

Adından göründüyü kimi mənfəət vergisinin vergitutma obyektı müəssisə və təşkilatların mənfəətidir.

Vergiye cəlb olunan mənfəətin məbləğini təyin etmək üçün müəssisə və təşkilatların əldə etdiyi gəlirdən bu gəlirin əldə edilməsi ilə bağlı olan xərcləri çıxmaq lazımdır.

Rezident müəssisələr üçün vergitutma obyektı həm AR, həm də onun hüddudlarından kənardakı mənbələrdən əldə edilmiş mənfəətdir. Qeyri-rezident müəssisələr üçün vergitutma obyektı isə yalnız AR-kı mənbələrdən əldə edilmiş mənfəətdir.

Azərbaycan Respublikasında özününd aimi nümayəndəliyi vasitəsi ilə fəaliyyət göstərən qeyri-rezident müəssisə bu fəaliyyətindən əldə etdiyi mənfəətindən, yəni daimi nümayəndəliyi ilə bağlı Azərbaycan mənbəyində əldə etdiyi ümumi gəlirini həmin gəlirin əldə edilməsində çəkilən xərclər çıxıldığından sonra qalan məbləğ vergi ödəyir.

Biz əvvəlki paraqraflarda gördük ki, büdcənin mənbəyi mənfəət və əlavə dəyər vergisindən olan gəlirdir. Ona görə də Azərbaycan Respublikasında mənfəətdən vergi ödəyiciləri rezident və qeyri-rezident müəssisələridir. Fiziki şəxs olmayan hər hansı xarici şəxs birgə sahibkarlıq fəaliyyətinin obyektı kimi baxılması olmadığını sübut etməyin ona vergi ödəyicisi kimi baxılır. Müəssisələr

üçün mənfəətdən vergiyə cəlb olunmasının obyektı onların mənfəətləridir. Vergiyə cəlb olunan mənfəətin həcmi Azərbaycan Respublikasının 11 iyul 2000-ci il tarixli 905-İT №-li Qanunu ilə təsdiq olunmuş Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 10-cu fəslində təsbit edilmiş əlavələr və dəyişikliklər də nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilir. Bu zaman Vergi Məcəlləsinə 2003-cü ilin yanvar ayının birindən etibarən edilmiş əlavələr və dəyişikliklər də nəzərə alınır.

Rezident müəssisə üçün vergitutma obyektı onun mənfəətidir. Burada vergi ödəyicisinin gəliri ilə xərcləri arasındakı fərq mənfəət hesab olunur. Qeyri-rezident müəssisələrin əldə etdiyi mənfəətdən həmin mənfəətin əldə edilməsinə çəkilən xərclər çıxıldıqdan sonra qalan məbləğ onun mənfəəti hesab olunur ki, vergiyə də bu hissə cəlb olunur.

Müəssisənin mənfəətindən 20% dərəcəsi üzrə vergi tutulur. Vergidən azad edilir.

1. Sahibkarlıqdan əldə edilən gəlir müstəsna olmaqla xeyriyyəçi təşkilatların gəlirləri.
2. Qeyri-kommersiya təşkilatlarının aldıkları vəsaitlər, üzvlük haqları və əvəzsiz aldıkları vəsaitlər.
3. Sahibkarlıqdan əldə edilən gəlirlər müstəsna olmaqla beynəlxalq , dövlətlərarası və hökumətlərarası təşkilatların gəlirləri.
4. Dövlət hakimiyyət orqanlarının, büdcə təşkilatlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının sahibkarlıq fəaliyyətindən kənar gəlirləri.
5. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının və onun qurumlarının gəlirləri.
6. Alınmış sığorta ödənişləri (həmin sığorta hadisəsi ilə əlaqədar zərərə aid edilən məbləğlərdən başqa).
7. Xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrinin gəlirləri.

Əlillərin ictimai təşkilatlarına məxsus olan işçilərinin ümumi sayının azı 50%-i əlillərdən ibarət olan istehsal müəssisələrinin mənfəət vergisinin dərəcəsi 50% azaldılır. Bu güzəştlərin alınması hüququ müəyyən edilərkən işçilərin orta

siyahısına əvəzçilik podrat müqavilələri və mülki-hüquqi xarakterli digər müqavilələr üzrə işləyən əlillər daxil edilmişdir.

Mənfəət vergisi hesablanarkən vergi tutulan mənfəət istehsal təyinatlı kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsinə və ya bu məqsədlər üçün alınmış və istifadə edilmiş bank kreditlərinin ödənilməsinə müəssisələrin faktiki çəkdiyi xərclər məbləğində azaldılır.

Müəssisələrdə hərt bir hesabat ilinin sonunda sonrakı ilin aprel ayının 1-ə qədər “Mənfəət vergisinin bəyannaməsi” vərəqəsi və “Mənfəət vergisi bəyannaməsi” vərəqəsi və “Mənfəət bəyannaməsi” tərtib edilir. Bu formalar Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi tərəfindən birtipli forma kimi işlənib hazırlanmış və Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 18 dekabr 2000-ci il tarixli A-2014 №-li əmri ilə təsdiq olunmuşdur.

Hər iki forma Mühasibat uçotu məlumatlarına əsasən, xüsusən 801 sayılı “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabının məlumatları əsasında tərtib edilir.

Mənfəətdən verginin hesablanması cədvəli aşağıdakı kimi tərtib edilir (bax, cədvəl 1).

Mənfəətdən verginin hesablanması cədvəli
(min manatla)

№	Göstəricilər	Vergi ödəyicisinin məlumatı	Müfəttişliyin məlumatı
1	Ümumi məlumat – cəmi	1111680	
2	Vergiye cəlb edilən ümumi mənfəətdən çıxılır: A) müəssisəyə məxsus səhmlər, istiqrazlar və digər qiymətli kağızlardan əldə olunan gəlir (dividendlər, faizlər) B) başqa müəssisələrdə pay iştirakından əldə olunan gəlir C) kazino, totalizator və oyun avtomatlarının xidmətindən əldə olunan mənfəət D) pərakəndə ticarət, ictimai iaşə və məişət xidməti sahəsində fəaliyyətdən mənfəət E) özünün istehsal etdiyi kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından, habelə həmin müəssisədə istehsal və emal edilmiş öz istehsalı olan kənd təsərrüfatı məhsulları satışından mənfəət (sənaye tipli müəssisələrdən başqa) F) vergiyə cəlb edilməyən mənfəət 9təlimatın 18-ci bəndi və qanunvericiliyə müvafiq olaraq digər güzəştlər) G) sair təlimatda nəzərdə tutulan güzəştlər (adları göstərməlidir)	33000 42000	
	2-ci sətir üzrə yekunu	75000	
3	Vergiye cəlb olunan mənfəət (sətir1-sətir2-nin cəmi)		
4	Mənfəət vergisinin dərəcəsi faizlə	20	
5	Mənfəət vergisinin məbləği	44320	
6	Büdcəyə ödənilməli olan və mənfəət vergisindən azaldılan icarə haqqı (amartizasiya ayırmaları çıxılmaqla)		
7	Büdcəyə çatması mənfəət vergisi (sətir 5-sətir 6)	44320	

Mənfəət vergisinin tədiyyəçiləri aşağıdakılardır:

a) təsərrüfat hesabında olub müstəqil balansla malik olan və hüquqi şəxs sayılan (Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankından başqa) birliklər və təşkilatlar, təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan beynəlxalq birliklər, respublika birlikləri və təşkilatların iştirakı ilə başqa ölkələrin ərazisində yaradılan birgə təşkilatların Azərbaycan Respublikası ərazisində yerləşən filialları;

b) büdcə təşkilatları istisna olmaqla təsərrüfat hesabından olmayan, lakin təsərrüfat və digər kommersiya fəaliyyətindən gəlir əldə edən təşkilatlar;

c) təsərrüfat və digər kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları (birlikləri);

ç) respublika səhmdar kommersiya bankları, kommersiya bankları, sığorta təşkilatları, səhmdar cəmiyyətləri və onların ittifaqları, istehlak kooperasiyasının birlikləri və təşkilatları, ictimai birliklər, onların birlikləri və təşkilatları, dini təşkilatlar, korporativlər, onların filialları və şöbələri.

Mənfəətdən verginin bu bəndə göstərilən tədiyyəçiləri bundan sonra təşkilatlar adlanırlar.

Yollar, mülki aviasiya, rabitə və müdafiə nazirliklərinin əsas fəaliyyətinə aid müəssisələr üzrə büdcə ilə haqq-hesablar mərkəzləşdirilmiş qaydada aparılır. Verginin tutulması obyekt müəssisənin ümumi gəliri olunur-2%.

Verginin miqdarı vergiyə cəlb edilən faktiki mənfəətin məbləğinə və vergi dərəcəsinə əsasən müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikası ərazisində alınan mənfəətdən vergilər növbəti il üçün respublikanın büdcəsi təsdiq edilərkən hər il müəyyən olunan məbləğdə respublika büdcəsinə və yerli büdcələrə daxil edilir.

Bununla belə respublika və yerli büdcələrə ödənilən mənfəətdən verginin və təbii ehtiyatlara görə haqqın məbləği maya dəyərinə aid edilən tədiyyələrin məbləğləri istisna edilməklə yuxarıda göstərilən dərəcələr üzrə hesablanan verginin məbləğindən çox olmamalıdır.

Yuxarıda nəzərdə tutulan dərəcələr aşağıdakı göstərilənlərdən başqa bütün müəssisələrə şamil edilir.

Ayrı-ayrı tədiyyəçilər üçün vergi dərəcəsi aşağıdakı kimi müəyyən edilir.

- a) respublika səhmdar kommersiya bankları, kommersiya bankları, sığorta təşkilatları üçün – 45%;
- b) istehlak cəmiyyətləri, onların ittifaqları, Azərittifaqın birləşdirdiyi istehlak kooperasiyasının birlikləri və təşkilatları üçün (banklardan başqa – 35%;
- c) ictimai birliklər, onların müəssisələri üçün-35%; dini təşkilatları üçün – 25%;
- d) ticarət-satınalma, ictimai iaşə, vasitəçi və tamaşa kooperativləri üçün – 45%; istehsal kooperativləri, onların ittifaqları və birlikləri üçün – 35%;
- e) balıqçılıq təsərrüfatları üçün – 15%.

2.2.Əlavə dəyər vergisinin meydana gəlməsi, hesablanmasının metodoloji əsasları və uçotu

İlk dəfə 1954-cü ildə Fransada tətbiq edilən əlavə dəyər vergisindən hal-hazırda dünyanın əksər ölkələrində istifadə olunur. İqtisadi əməkdaşlıq və inkişaf təşkilatının üzvü olan 24 ölkədən 20-də, Asiya, Afrika və Latın Amerikasının 35 ölkəsində əlavə dəyər vergisi tətbiq olunur. ABŞ, Kanada, Avstraliya və İsveçrədə isə hələ ki, vergi növlərinə nəzərən bir sıra üstünlükləri ilə izah olunur.

Dolayı vergi olmaqla əlavə dəyər vergisinin məhsulun qiymətinə də əlavə formada çıxış edir. Əgər mənfəət vergisi müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətin, gəlir vergisi işçilərə ödənilən əmək haqqının həmçinin azaldılmasına səbəb olursa, əlavə dəyər vergisi isə müəssisənin vəsaitinin həcmi azaltmır, çünki o, məhsulun istehsalçısı tərəfindən əmtəənin qiymətində ödənilir.

Məhsul xaricə satıldıqda, o əlavə dəyər vergisində sıfır dərəcə ilə cəlb olunduğundan, bu vergi növü həm də ixrac olunan məhsul istehsalının həcmi artırılmasına stimullaşdırır. Digər vergilərə nisbətən əlavə dəyər vergisi geniş vergitutma bazasına malik olduğundan istehlaka gedən vəsaitlər hesabına dövlət öz gəlirlərini nəzərə cərpacaq dərəcədə artırmaq imkanı verir. Əlavə dəyər vergisi mallar istehsalının, işlər görülməsinin və xidmətlər göstərilməsinin bütün mərhələlərində öyrənildiyindən, dövlət bu mərhələlərin hər birində gəlirin müəyyən hissəsini əldə etmək imkanı verir.

Fransada dolayı vergilərin 80%, Almaniya və Böyük Britaniyada isə 50 %-dən çox əlavə dəyər vergisinin payına düşür.

Əlavə dəyər vergisinin yüksək dərəcəsi və geniş tutma bazası ödəniş qabiliyyətli tələbi əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılır. Onun bu xüsusiyyətlərindən iqtisadiyyatda səmərəli şəkildə istifadə oluna bilər. Məsələn, hər hansı bir növ məhsulun istehsal həcmi məhdudlaşdırmaqla saziş olduqda əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi artırıla bilər.

“Əlavə dəyər” anlayışına mənfəət, əmək haqqı, sığorta ayırmaları və istehsal prosesi ilə bağlı olmayan digər məsrəflər daxildir. Əlavə dəyər vergisi istehsal və dövriyyə xərclərinə aid edilmir, ödəniş tapşırığı və digər sənədlərdə göstərilir.

Verginin ödənişləri və vergi tutma obyektləri vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Əlavə dəyər vergisinin formalaşmasının sxemi əlavə dəyər vergisi Azərbaycan Respublikası ərazisində malların istehsalı, işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi prosesində onların dəyərinə əlavənin bir hissəsini, həmçinin respublika ərazisinə gətirilən və vergi tutulan bütün malların dəyərinin bir hissəsinin büdcəyə tutulması formasıdır. Əlavə dəyər vergisi mallar istehsalının, göndərilməsinin, işlər görülməsinin və xidmətlər göstərilməsinin mərhələlərində ödənilir.

Əlavə dəyər vergisi ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçən və qeydiyyatdan keçməli olan şəxslər, o cümlədən rezident və qeyri-rezident hüquqi və fiziki şəxslər əlavə dəyər vergisinin ödəyiciləridir. Qeydiyyatdan keçən şəxslər, qeydiyyatın qüvvəyə mindiyi andan vergi ödəyicisi olurlar. Qeydiyyata dair ərizə verilməli olan, lakin qeydiyyatdan keçməmiş hüquqi və fiziki şəxslər qeydiyyata dair ərizə vermək öhdəliyinin yarandığı dövrdən sonrakı hesabat dövrünün başlanğıcından etibarən vergi ödəyicisi sayılırlar.

Azərbaycan Respublikasında əlavə dəyər vergisi tutulan malları idxal etdən şəxslər bu idxal malları üzrə əlavə dəyər vergisinin ödəyiciləri sayılırlar.

Qanunvericiliklə vergidən azad edilən mallar göndərilməsindən, işlər görülməsindən və xidmətlər göstərməsindən başqa, müstəqil sahibkarlıq fəaliyyəti və ya hüquqi şəxs yaratmadan birgə sahibkarlıq fəaliyyəti çərçivəsində mallar göndərilməsi, işlər görülməsi və xidmətlər göstərilməsi vergi tutulan əməliyyatlar sayılır. Vergidən azad edilən idxal istisna olmaqla malların idxalı vergi tutulan idxal sayılır. Tranzit yük daşınması qaydasında idxal şəklində Azərbaycan Respublikası ərazisində buraxılan mallar idxal malları hesab edilir.

Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarda xidmətlər göstərməsi və ya işlər görülməsi əlavə dəyər vergisi tutulan əməliyyatlara aid edilir.

Vergi ödəyicisinin hamısı ödənilməklə və yaxud əvəzsiz qaydada öz işçilərinə və digər şəxslərə mal verməsi, işgörməsi və ya xidmət göstərməsi, habelə barter əməliyyatı vergi tutulan və digər ödənişlər əvəzində verməsi də vergitutma obyektı sayılır.

Vergi ödəyicisi malları əlavə dəyər vergisini ödəməklə əldə edirsə və müvafiq əvəzləşdirmə alırsa və ya almaq hüququna malikdirsə, belə malların qeyri sahibkarlıq məqsədləri, habelə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada gəlirdən çıxılmayan xərclər və gəlirdən çıxılması məhdudlaşdırılmadan xərclərin normaldan artıq hissəsi istifadə edilməsi vergi tutulan əməliyyat sayılır.

Msal. Vergi ödəyicisi tərəfindən 500,0 min manat dəyərində mal alınmış və bu zaman 90,0 min manat dəyərinə əlavə dəyər vergisi əvəzləşdirilmişdir. Sonradan həmin mal qeyri-kommersiya məqsədləri üçün istifadə edilməsi vergitutma obyektı sayılır və bu mallardan istifadə edilməsinə başlandığı hesabat dövründə büdcəyə ödənilən əlavə dəyər vergisinin məbləği 90,0 min manat artırılmışdır. Vergi ödəyicisinin qeydiyyatı ləğv edilmirsə ləğvətmə vaxtı onun sahibliyindən qalan mallar həmin vaxt və vergi tutulan əməliyyat kimi qiymətləndirilmir.

Qeydiyyatdan keçməli olmayan sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən şəxs vergi orqanına əlavə dəyər vergisinin məqsədləri üçün qeydiyyat haqqında könüllü ərizə verə bilər. Bu zaman vergi ödəyicisinin əvvəlki üç aylıq dövr ərzində vergi tutulan əməliyyatlarının həcmi nəzərə alınmır.

Vergi ödəyicisi əlavə dəyər vergisinin məqsədləri üçün qeydiyyat haqqında könüllü ərizə verə bilər. Bu zaman vergi ödəyicisinin əvvəlki üç aylıq dövr ərzində vergi tutulan əməliyyatlarının həcmi nəzərə alınır.

Vergi ödəyicisinin əlavə dəyər vergisinin məqsədləri üçün qeydiyyatı hansı tarixin əvvəl başlanmasından asılı olmayaraq aşağıdakı tarixlərin birində qüvvəyə minir:

- məcburi qeydiyyat zamanı –qeydiyyat haqqında ərizə verməyə dair öhdəliyin yarandığı ayın sonrakı hesabat dövrünün birinci günündə;

- könüllü qeydiyyat zamanı – qeydiyyat haqqında ərizənin verildiyi andan sonrakı hesabat dövrünün birinci günündə;
- vergi ödəyicisinin qeydiyyat haqqındakı ərizəsində göstərilən tarixdə.

Əlavə dəyər vergisi ödəyicilərinə reyestri vergi orqanı aparır. Reyestrə əlavə dəyər vergisinin məqsədləri üçün qeydiyyatdan keçməyə borclu ilkin qeydiyyat üçün ərizə verməyən vergi ödəyicilərinin vergi orqanı öz təşəbbüsü ilə qeydiyyata alır.

Vergi ödəyicisinin əlavə dəyər vergisinin tələb olunan əməliyyatları aparmağı aydınlaşdırıldıqda, yəni ləğv edildikdə əlavə dəyər vergisinin məqsədləri üçün qeydiyyatın ləğv olunmasına dair ərizə verir.

Vergi ödəyicisinin vergiyə cəlb olunan əməliyyatlarının ümumi məbləği əvvəlki ardıcıl tam 12 təqvim ayı ərzində aylıq gəlirin vergi tutulmayan məbləğinin 2 min mislindən çox olmadıqda, vergi ödəyicisi əvəl dəyər vergisinin məqsədləri qeydiyyatın qüvvəyə mindiyi tarixdən etibarən iki il keçdikdən sonra istənilən vaxt qeydiyyatın ləğv olunmasına dair vergi orqanına müraciət edə bilər.

Vergi tutulan əməliyyatın dəyəri vergi ödəyicisinin müştəridən və ya hər hansı digər şəxsdən aldığı, yaxud almaqla hüququ olduğu haqqın əlavə dəyər vergisi nəzərə alınmadan məbləği əsasında müəyyən edilir.

Vergi ödəyicisi vergi tutulan əməliyyatın əvəzində mal, iş və xidmət aldıqda, bu malların, işlərin və xidmətlərin əlavə dəyər vergisi nəzərə alınmadan bazar dəyəri vergi tutulan əməliyyatın dəyərinə daxil edilir.

Əlavə dəyər vergisini ödəməklə və müvafiq əvəzlənmə əldə etməklə alınmış mallar Vergi Məcəlləsinə müvafiq olaraq gəlirdən çıxılmayan xərclər və gəlirdən çıxılması məhdudlaşdırılan xərclərin normadan artıq hissəsi üçün istifadə olunduqda vergi tutulan dövriyyənin dəyəri həmin qaydada müəyyənləşdirilir.

Aşağıdakı hallarda mal göndərən, iş görən və xidmət göstərən vergi tutulan əməliyyatlarının dəyəri dəqiqləşdirilə bilər:

- əməliyyat tam və ya qismən ləğv edildikdə, o cümlədən mal tam və ya qismən geri qaytarıldıqda;
- əməliyyatın xarakteri dəyişdikdə;

- qiymətlərin aşağı düşməsi və ya hər hansı digər səbəbdən əməliyyat üçün razılaşdırılmış kombinasiyadəyişdikdə;
- vergi ödəyicisi hesab-faktura verdikdən sonra vergi tutulan dövrünün dəqiqləşdirilməsinə haqq qazandıran yeni faktlar üzə çıxdıqda və bu cür dəqiqləşmə qanunvericiliyə müvafiq olaraq aparılır.

Dəqiqləşdirmə qiymətləndirmə bazasında dəyişikliyin baş verdiyi hesabat dövründə aparılır.

Əlavə dəyər vergisinin məqsədləri üçün qeydiyyatda alınmayan qeyri-rezident Azərbaycan Respublikasının ərazisində əlavə dəyər vergisinin məqsədləri üçün qeydiyyatda alınan hər hansı şəxs üçün xidmət göstərsə və yaxud iş görürsə, bu işlərin görülməsi və xidmətlərin göstərilməsi vergiyə cəlb olunur. Bu zaman vergi orqanları tərəfindən ödəmə mənbəyindən qeyri-rezident ödənişləri olan məbləğdən əlavə dəyər vergisi tutulur. Verginin məbləği vergi dərəcəsinin qeydi rezident ödənilməsi olan məbləğə tətbiq edilməsi yolu ilə müəyyənləşdirilir.

Lotereyalar, turist agentliklərinin xidmətləri, komissyon qaydada satış, işlənmiş malların satışı və ümumi qaydalara əsasən vergitutma bazasının müəyyənləşdirilməsi çətin olan digər sahələr üzrə ödənilməli olan əlavə dəyər vergisinin məbləği Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin təsdiq etdiyi “Vergitutma sahələr üzrə əlavə dəyər vergisinin hesablanması qaydaları”na uyğun olaraq müəyyənləşdirilir.

Əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi hər bir vergi tutulan əməliyyatın və hər vergi tutulan idxalın dəyərinə 18%-dir. Əlavə dəyər vergisi malın vergi tutulan dəyərinə əlavə edilir.

Vergi tutulan dövrü hesab dövrü ərzində vergi tutulan əməliyyatların ümumi dəyərindən ibarətdir. Vergi tutulan əməliyyatdan büdcəyə hesablanmalı olan verginin məbləği vergi dərəcəsinin vergi tutulan əməliyyatının dəyərinə tətbiq yolu ilə müəyyən edilir.

Vergi tutulan dövrüdə bütçəyə ödənilməli olan əlavə dəyər vergisinin məbləği vergi tutulan dövrüdə hesablanan verginin məbləği ilə bütçəyə

ödənişlər müəyyənləşdirildikdən əvəzləşdirilməli olan verginin məbləği arasındakı fərq kimi müəyyən edilir.

Bir hissəsi vergi ödəyicisinin sahibkarlıq fəaliyyəti, digər hissəsi isdə başqa məqsədlər üçün nəzərdə tutulan vergiyə cəld edilmə əməliyyatlarına görə malların idxalı üçün vergi ödəyicisinə verilmiş vergi hesab fakturaları üzrə onun tərəfindən ödənilməli olan əlavə dəyər vergisinin məbləği sahibkarlıq əfaliyyəti üçün istifadə olunan malların xüsusiyyətinə görə müəyyənləşdirilir.

Mallar satılarkən onun qiyməti əlavə dəyər vergisinin məbləği qədər artırılmalıdır. Əlavə dəyər vergisi də nəzərə alınmaqla formalaşmış qiymətin tərkibində verginin məbləğini təyin etmək üçün verginin hesabat dərəcəsi nəzərdə tutulur. Hesabat dərəcəsi əmtəənin vergidə nəzərə alınmaqla formalaşmış qiymətinin tərkibində əlavə dəyər vergisinin payını müəyyən edir. O, aşağıdakı kimi təyin olunur:

100%-əlavə dəyər vergisi nəzərə alınmadan əmtəənin qiyməti;

18% - əlavə dəyər vergisinin məbləği;

118% - əlavə dəyər vergisi nəzərə alınmaqla son qiymət.

Son qiymətin tərkibində verginin payını müəyyən etmək üçün aşağıdakı tənasüb quraq:

118%-100%

18%-x

$X = 18\% \cdot 100\% - 15,25\%$

118%

Yuxarıda deyilənləri aşağıdakı misal üzərində izah edək. Fərz edək ki, istehsalçının satdığı dəyəri 1000 man, 18% vergi dərəcəsi ilə əlavə dəyər vergisi 180 manat olacaq. Açıq malın bütün dəyərin ödəyicidən onun üçün 1180 man, 100% olacaq. Bu zaman malın vergi də daxil olmaqla tam dəyərində əlavə dəyər vergisinin payı aşağıdakı nisbəti ilə təyin edilir.

1180 manat 100%

180 manat – x%

$X = 108 - 100 = 15,25\% \cdot 1180$

Əlavə dəyər vergisinin hesablanması kifayət qədər mürəkkəb prosesdir. Çünki büdcəyə ödənilməli olan verginin məbləği əmtəənin alıcısından alınmış əlavə dəyər vergisinin məbləği ilə istehsalda istifadə olunmuş ehtiyatlarına görə ödənilmiş əlavə dəyər vergisinin fərqi kimi təyin olunur.

I mərhələ. İstehsalın hasilat sahələrinin müəssisələri, 118 şərti pul vahidi o, cümlədən 18 ş.p.v. əlavə dəyər vergisi, material ehtiyatı alıb.

Büdcəyə ödəniləsi vergi məbləği satılmış mallara görə alıcılardan alınmış vergi məbləği ilə malgöndərənlərə dəyərli istehsal və tədavül xərclərinə aid edilən maddi ehtiyatlara, yanacaq, işlərə, xidmətlərə görə ödənilmiş vergi məbləği arasındakı fərq şəklində müəyyən edilir.

Qeyri-istehsal ehtiyatlarına istifadə edilən mallar üzrə vergi müvafiq maliyyələşdirmə mənbələri hesabına ödənilir.

Əlavə edilmiş dəyərdən vergi Azərbaycan Respublikası ərazisində malların istehsalı, işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və tədavül prosesində onların dəyərinə əlavənin bir hissəsinin, həmçinin Azərbaycan Respublikası ərazisində gətirilən və vergi tutulan bütün malların dəyərinin bir hissəsinin büdcəyə tutulması formasıdır. Əlavə edilmiş dəyərdən vergi malların istehsalının və göndərilməsinin, işlər görülməsinin və xidmətlər göstərilməsinin bütün mərhələlərində ödənilir. Vergi dövriyyədən ödənilməli olan əlavə dəyər vergisinin Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin müddəalarına uyğun olaraq verilən hesab-fakturalara müvafiq sətərdə əvəzləşdirilməli olan verginin məbləği arasındakı fərq kimi müəyyən edilir.

Əlavə dəyər vergisinin ödəyicisi kimi dövlət qeydiyyatından keçən və ya keçməli olan şəxs əlavə dəyər vergisinin ödəyicisidir. Qeydiyyatdan keçən şəxs qeydiyyatın qüvvəyə mindiyi andan etibarən vergi ödəyicisi olur. Qeydiyyata dair ərizə verməli olan, lakin qeydiyyatdan keçməmiş şəxs qeydiyyata dair ərizə vermək öhdəliyinin yarandığı dövrdən sonrakı hesabat dövrünün başlanğıcından etibarən vergi ödəyicisi sayılır.

Azərbaycan Respublikasında Əlavə dəyər vergisi tutulan malları idxal edən şəxslər bu cür idxal malları üzrə əlavə dəyər vergisinin ödəyicisi sayılırlar.

Vergi tutulan əməliyyatların əlavə edilmiş dəyəri və vergi tutulan idxal vergitutma obyektidir. Vergidən azad edilən malların göndərilməsi, işlərin görülməsi və xidmətlərin göstərilməsi Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 167 və 168-ci maddələrinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının ərazisində həyata keçirilirsə, vergi tutulan əməliyyatlar sayılırlar. Bu Məcəllənin 168-ci maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarda xidmətlər göstərilməsi və ya işlər görülməsi vergi tutulan əməliyyatlara daxil edilmir.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 154-cü maddəsinə əsasən malların ixracından başqa, malların təqdim edilməsinin, işlər görülməsinin və xidmətlər göstərilməsinin aşağıdakı növlərindən Əlavə dəyər vergisi tutulur:

1. Özələşdirmə qaydasında dövlət müəssisələrindən icarəyə verilmiş əmlak üçün alınan icarə haqqının büdcəyə ödənilməsi olan hissəsi.
2. Dövlət müəssisələrindən icarəyə verilmiş əmlak üçün alınan icarə haqqının büdcəyə ödənilməli olan hissəsi
3. Maliyyə (maliyyə lizinqi daxil olmaqla) xidmətlərinin göstərilməsi.
4. Milli və xarici valyutanın, həmçinin qiymətli kağızların göndərilməsi və ya idxal edilməsi.
5. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının aktivlərində yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan qızıl, valyuta sərvətləri, sikkələr və s. qiymətlilər.
6. Müəssisənin nizamnamə kapitalına qoyulan vəsaitlər.
7. Kütləvi informasiyanın gəlirlərindən və s.

ƏDV-yə aşağıdakılar cəlb edilir:

1. malların, iş və xidmətlərin satışından əldə edilən gəlirlər.
2. malların haqqının hissə-hissə ödənilməsi şərti ilə və əvəzsiz olaraq verilməsi əməliyyatları.
3. vergi tutulan əməliyyatların əlavə edilmiş dəyəri və vergi tutulan idxal əməliyyatları.

Hər rübün sonunda və ya ildə 1 dəfə, hesabat ilinin sonunda “ƏDV üzrə bəyannamə” (deklorasiya) tərtib olunur. Bu məlumata əsasən 241 sayılı “Əvəzləşdirilən ƏDV vergisi” və 521 sayılı “Vergi öhdəlikləri” hesabının məlumatlarına əsasən tərtib olunur. ƏDV üzrə əməliyyatların mühasibat uçotu aşağıdakı qaydada aparılır:

1. kənardan satın alınmış maddi qiymətlilər, iş və xidmətlər üçün ödənilmiş dəyər vergisi:

241 sayılı “Əvəzləşdirilən ƏDV vergisi” hesabının debeti

531 sayılı “Malgöndərənlər və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” hesabının krediti

2. kənara satılmış əmtəələr, məhsul, iş və xidmətlər üzrə ƏDV:

601 sayılı “Satış hesabının debeti

521 sayılı “Vergi öhdəlikləri” hesabının krediti

Burada 241 sayılı hesabda aşağıdakı subhesablar açılır:

241-1 “Əldə edilmiş maddi resurslar üzrə ƏDV”

241-2 “Əldə edilmiş torpaq , tikili və avadanlıqlar və qeyri-maddi aktivlər ƏDV-si”

241-3 “İstehsal xarakterli işlər (xidmətlər) üzrə ƏDV-si.

241-4 “Kapital qoyuluşları həyata keçirilən zaman ƏDV-si

ƏDV-nin hesablanması və ödənilməsi üzrə əməliyyatların mühasibat uçotuna ad aşağıdakı nümunələri nəzərdən keçirək: (cədvəl 2)

ƏDV üzrə baş vermiş əməliyyatlar

(cədvəl 2)

№	Əməliyyatların qısa məzmunu	Məbləği (manat)	Hesab №	
			Debet	Kredit
1	Alınmış proqram materialların sənədlərini ödəmək üçün qəbul edilmişdir: a) ilk dəyəri ilə b) əlavə dəyəri ilə Cəmi:	2800000 468000 3268000	103 241	531
2	Alınmış əsas materialların sənədlərini ödəmək üçün qəbul edilmişdir: a) ilk dəyəri ilə b) əlavə dəyəri ilə Cəmi:	8400000 1512000 9912000	201 241	- 531
3	Alınmış xammal və materialların sənədlərini ödəmək üçün qəbul edilmişdir: a) ilk dəyəri ilə b) əlavə dəyəri ilə Cəmi:	246000 24400 268440	201 241	531
4	Alınmış qiymətli əşyaların sənədlərini ödəmək üçün qəbul edilmişdir: a) ilk dəyəri ilə b) əlavə dəyəri ilə Cəmi:	1000000 360000 1360000	207 241	531
5	İl ərzində məhsul iş və xidmətlərin satışından gəlirlər üzrə ƏDV hesablanmışdır:	4880000	601	521
6	İlin sonunda satın alınan əmlak üzrə ödənilmiş ƏDV-si silinir	2680000	521	241

Bu hesablaşmalar 521 sayılı “Vergi öhdəlikləri” hesabının məlumatları göstərir ki, təşkilatın malikanələrə ödədiyi əlavə dəyər vergisi 2680000 manat və satışından əldə etdiyi gəlirlər üzrə büdcəyə ödədiyi ƏDV-i 4880000 manat

olmuşdur, son haqq hesab üzrə təşkilat büdcəyə 220000 manat (4880000-2680000) ödəməlidir.

Sadələşdirilmiş verginin haqq -hesabı

Cədvəl 3

№	Gəlirlərin növləri və ya hasilatın mənbəyi	Məbləği (manat)	Dərəcəsi %	Verginin məbləği (min manat)
1	2	3	4	5
1	Ömtənin, məhsulun, iş və xidmətlərin satışından	34000,0	2%	680.00
2	Məişət xidməti xarakterli işlərin satışından	10000	2%	200.0
3	Satışdan kənar fəaliyyətdən	3000	2%	60.0
	Cəmi:	47000	x	940.00

Bu əməliyyatlar mühasibat uçotunda aşağıdakı kimi əks etdirilir.

Cədvəl 4

№	Əməliyyatların qısa məzmunu	Məbləği (manat)	Hesab №	
			Debet	Kredit
1	Sadələşdirilmiş vergi hesablanmışdır	47000000	601	521
2	Bank hesablaşma hesablarından bedcəyə sadələşdirilmiş vergi ödənilmişdir	47000000	521	223

Mühasibat uçotunda ƏDV-i üzrə təsərrüfat əməliyyatlarını əks etdirmək üçün 241 sayılı “Əvəzləşdirilən ƏDV vergisi” hesabından və 521 sayılı “Vergi öhdəlikləri” hesabının “Əvəzləşdirilən ƏDV vergisi üzrə hesablaşmalar” subhesabından istifadə edilməlidir.

Müəssisə əldə edilmiş maddi resurslar, torpaq, tikili və avadanlıqlar üzrə verginin məbləğlərini 241 sayılı hesabın müvafiq subhesablarında əks etdirir. 241 sayılı hesaba aşağıdakı subhesablar açıla bilər:

1. “Əldə edilmiş maddi resurslar üzrə ƏDV-i”
2. “Əldə edilmiş torpaq, tikili və avadanlıqlar və qeyri-maddi aktivlər üzrə ƏDV-i”
3. “İstehsal xarakterli işlər (xidmətlər) üzrə ƏDV-i”
4. “Kapital qoyuluşları həyata keçirən zaman ƏDV-i”

Müəssisə əldə edilmiş maddi resurslar, torpaq, tikili və avadanlıqlar, qeyri-maddi aktivlər üzrə verginin məbləğlərini 241 sayılı hesabın müvafiq subhesablarının debetini 531 sayılı, 538 sayılı və b. hesabların kreditləri ilə müxabirləşməklə əks etdirir.

241/1-4 sayılı “Əvəzləşdirilən ƏDV” hesabının debeti

531 sayılı “Malgöndərənlər və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” hesabının krediti”.

538 sayılı “Digər qısamüddətli kreditor borcları” hesabının krediti və b.

Maddi resurslar istehsala aid edildikcə, bu resurların payına düşən vergi 241 sayılı hesabın müvafiq subhesabının kreditindən 521 sayılı hesabın debetinə silinir. Yəni 521 sayılı “Vergi öhdəlikləri” hesabının debeti 241 sayılı hesabın krediti.

Hesabat dövründə (ay, rüb) çıxılmalı olan maddi resurslar üzrə ƏDV-nin məbləğini müəyyən etmək üçün verginin orta faizini hesablamaq lazımdır. Çıxılmalı olan verginin məbləği, istehsala silinmiş maddi resursların dəyərinin verginin orta faizinə vurulmasına və 100-ə bölünməsinə bərabərdir.

Qeyri-istehsal ehtiyacları üçün istifadə olunan mallar, işlər, xidmətlər üzrə məbləğləri, 241 sayılı hesabın müvafiq subhesablarının kreditindən, onların örtülməsi mənbələrini uçotu hesablarının debetinə (341, 343, 544 və s.) silinirlər. Yəni: 341 sayılı “Hesabat dövründə xalis mənfəət (zərər)” hesabının debeti

343 sayılı “Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)” hesabının debeti

544 sayılı “Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar” hesabının debeti

241 sayılı “Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi” hesabının krediti.

ƏDV-nun uçotu aşağıdakı kimi aparılır:

Əlavə dəyər vergisi üzrə büdcə ilə haqq-hesabın uçotu 521 sayılı hesabın “Əlavə dəyər vergisi üzrə hesablaşmalar” adlı ayrıca subhesabında aparılır.

Müəyyən edilmiş qaydaya müvafiq olaraq vergi, alınmış xammala, materiallara, yanacağa əsas fəaliyyət ehtiyacları üçün istifadə edilən komplektləşdirici və digər məmulatlara, istehsal və tədavi xərclərinə aid edilmir. Haqq-hesab sənədlərində vergi məbləği ayrıca sətrlə göstərilir. Bununla əlaqədar olaraq malalanlar (sifarişçilər) göstərilən vergini mühasibat uçotunda 521 sayılı hesabın debeti və 531, 538 sayılı və b. hesabların krediti üzrə əks etdirirlər.

521 sayılı “Vergi öhdəlikləri” hesabının debeti

531 sayılı “Malgöndərənlər və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” hesabının krediti və ya 538 sayılı “Digər qısamüddətli kreditor borcları” hesabının krediti.

Ticarət təşkilatları (ictimai iaşə təşkilatları daxil olmaqla) mal-göndərənlərdən daxil olan mallar üzrə vergi məbləğini 531 sayılı hesabla müxabirləşən 205 sayılı “Mallar” hesabının debetində nəzərdə tuturlar.

205 sayılı “Mallar” hesabının debeti

531 sayılı “Malgöndərənlər və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” hesabının krediti.

Satılmış mallar (işlər, xidmətlər) üzrə malalanlardan daxil olmuş və hasilatın tərkibində satış hesablarında nəzərə alınmış vergi məbləği, malgöndərənlər tərəfindən 601 sayılı və 731 sayılı hesabların debet üzrə 521 sayılı hesabın krediti üzrə əks etdirilir. Yəni:

601 sayılı “Satış” hesabının debeti

731 sayılı “Sair əməliyyat xərcləri” hesabının debeti

521 sayılı “Vergi öhdəlikləri” hesabının krediti.

Ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələr malların satışı və alış qiyməti arasındakı fərqi (ticarət əlavəsi və yaxud güzəştə) aid olan vergi məbləğini 601 sayılı hesabın kreditində göstərirlər.

Qeyri-istehsal ehtiyacları üçün istifadə olunmuş mallar üzrə vergi məbləğləri 521 sayılı hesabın kreditindən onların ödənilməsi (maliyyələşdirilməsi) mənbələrinin uçotu hesablarının debetində, həmin təlimatın 10-cu bəndinin “b” yarımbəndinə və 12-ci bəndin “ə”, “n” yarımbəndlərinə müvafiq olaraq məhsul hazırlanan və əməliyyat həyata keçirilən zaman istifadə olunan mallar (işlər, xidmətlər) üzrə istehsala məsrəflərin uçotu hesabının (202 sayılı hesabın və s.) debetində silinir.

521 sayılı “Vergi öhdəlikləri” hesabının debeti

101 sayılı “Qeyri-maddi aktivlər-Dəyər” hesabının krediti və 111 sayılı “Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Dəyər” hesabının krediti.

521 sayılı hesab üzrə kredit qalığı (alınmış və ödənilmiş vergi məbləğlərinin fərqi) büdcəyə köçürülür və uçotda 521 sayılı hesabın debeti üzrə 223 sayılı hesabın krediti üzrə əks etdirilir, yəni:

521 sayılı “Vergi öhdəlikləri” hesabının debeti

223 sayılı “Bank hesablaşma hesabları” hesabının krediti.

Mühasibat uçotunun jurnal – orderlərində, cədvəllərində və materialların tədarükü və məhsulların (işlərin, xidmətlərin) satışı və digər aktivlərin cədvəlində vergi məbləği haqq-hesab sənədləri əsasında ayrıca sütunda göstərməlidir.

Əldə edilmiş torpaq, tikili və avadanlıqlar və qeyri-maddi aktivlər əldə edilən zaman ƏDV-nin məbləğləri torpaq, tikili və avadanlıqlar istismara verilən və qeyri-maddi aktivlər uçota qəbul edildiyi vaxtdan altı ay ərzində bərabər hissələrlə, büdcəyə keçirilməli olan haqq kimi vergi məbləğlərindən çıxılır.

Torpaq, tikili və avadanlıqlar və qeyri-maddi aktivlər əldə edilən zaman ödənilmiş ƏDV-nin məbləğləri, büdcəyə köçürülməli olan haqq kimi vergi məbləğlərindən, kiçik müəssisələrdə, kəndli, fermer təsərrüfatlarında və digər kənd təsərrüfatı müəssisələrində torpaq, tikili və avadanlıqlar verilən zaman və qeyri-

maddi aktivlər uçota qəbul edilən zaman, həmçinin Azərbaycan Respublikasına kənardan gətirilən torpaq, tikili və avadanlıqlar üzrə tamamilə çıxılırlar.

Göstərilən qayda sifarişçi bina tikəndə balans uçotuna qəbul edilən torpaq, tikili və avadanlıqlar dəyərinə şamil edilmir. Belə halda sifarişçi ƏDV-ni köhnəlmə hesablamaq yolu ilə, ƏDV-ni sonra maya dəyərinə əlavə etməklə 113 saylı hesabın debetində və 531, 538 saylı hesabların kreditində uçota alır, yəni:

113 saylı “Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması” hesabının debeti

531 saylı “Malgöndərənlər və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” hesabının krediti olur.

Qeyri-maddi aktivlər əldə edilən zaman ödənilən ƏDV-i 241 saylı hesabın 3-cü subhesabının debetində və 531, 538 saylı hesabların kreditləri ilə müxabirləşməklə uçota alınır. Hər ay qeyri-maddi aktivlərə köhnəlmə hesablandıqca altı ay ərzində bərabər hissələrlə 241 saylı hesabın 3-cü subhesabının kreditindən qeyri-maddi aktivlər üzrə ƏDV-nin məbləği 521 saylı hesabın ayrıca subhesabının debetinə silinir.

MİSAL: “Mars” Səhmdar Cəmiyyətinin təşkilatı tərəfindən 2011-ci ilin mart ayında 1200000 man məbləğində proqram vəsaitləri əldə edilmişdir. ƏDV-i – 216000 manatdır, uçota 2011-ci ilin aprelin 1-də qəbul edilib. Müəssisənin mühasibat uçotunda belə qeyd aparılacaqdır:

101 saylı “Qeyri-maddi aktivlər – Dəyər” hesabının debeti – 1200000 manat

241 saylı hesabın debeti 216000 manat

531, 538 saylı hesabların krediti 1416000 manat

“Mars” SC-ti aprel ayına görə 241 saylı hesabın kreditindən 521 saylı hesabın debetinə 36000 (240000:6) manat siləcək:

521 saylı hesabın debeti 36000 manat

241 saylı hesabın krediti 36000 manat.

Müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətində ƏDV-i əks etdirilən zaman nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, qeyri-istehsal ehtiyacları üçün torpaq, tikili və avadanlıqlar və qeyri-maddi aktivlər, həmçinin minik avtomobili və mikro

avtobuslar əldə edən zaman ödənilmiş verginin məbləği büdcə ilə haqq-hesaba aid edilmir. O müvafiq maliyyələşmə mənbələri hesabına (341 sayılı hesabın debeti) örtülür.

Müəssisələr tərəfində pul vəsaitlərinin məbləğləri alınan zaman göstərilən vəsaitlər mühasibat uçotunda pul vəsaitləri hesablarının debetində və satış hesablarının kreditində əks olunurlar.

İstehsal məqsədləri üçün satın alınmış xammala, materiallara, komplektləşdirici və digər məmulatlara görə ƏDV istehsalat və tədavül xərclərinə aid edilmir.

Büdcəyə ödəniləsi vergi məbləği satılmış mallara (işlərə, xidmətlərə) görə malalanlardan alınmış vergi məbləği ilə malgöndərənlərə dəyəri istehsalat və tədavül xərclərinə aid edilən maddi ehtiyatlara, yanacağa, işlərə, xidmətlərə görə ödənilmiş vergi məbləği arasındakı fərq şəklində müəyyən edilir.

Maddi ehtiyatlar (işlər, xidmətlər) üzrə vergi məbləği onlara görə hesablaşma sənədlərinin daxil olduğu hesabat dövründən çıxılmalıdır.

Kənd təsərrüfatı təşkilatlarında qeyri-istehsal ehtiyaclarına istifadə edilən mallar üzrə ƏDV-nin məbləğləri çıxılırlar, daha doğrusu 521 sayılı hesabın “ƏDV-i üzrə hesablaşmalar” subhesabının debetinə silinirlər.

ƏDV-dən azad edilən malların (işlərin, xidmətlərin) istehsalı zamanı istifadə edilən torpaq, tikili və avadanlıqlar və qeyri-maddi aktivlər uçotda ödənilmiş verginin məbləğini daxil etməklə, əldə edilən dəyərlə əks olunurlar.

111 sayılı “Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Dəyər” və 101 sayılı “Qeyri-maddi aktivlər – Dəyər” hesablarının debeti 1200000 (ƏDV-i ilə birlikdə torpaq, tikili və avadanlıqlar və qeyri-maddi aktivlərin dəyəri).

531 sayılı “Malgöndərənlər və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” hesabının və

538 sayılı “Digər qısamüddətli kreditor borcları” hesabının krediti.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində mallar (işlər, xidmətlər) satılan zaman, ƏDV-i həmçinin müəyyən edilmiş dərəcədə xarici valyuta tutulur.

Əmlakdan verginin uçotu

a) Müəssisənin əmlakının orta illik dəyərinin hesablanması.

Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminin tərkibinə müəssisənin əmlakına da vergi daxil edilmişdir.

Əmlak vergisinin ödəyiciləri təşkilatlar (banklar və kredit təşkilatlarını da daxil etməklə) və idarələr, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi üzrə hüquqi şəxs hesab olunan xarici investisiyası olanlar, sahibkarlıq fəaliyyəti həyata keçirən birliklər və təşkilatlar, daimi nümayəndəliklər və Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən xarici firmaların, bankların və təşkilatların digər ayrıca bölmələri hesab olunurlar.

Vergiye cəlb olunan obyektlərə müəssisənin balansında olan, dəyər ifadəsində əks olunan əmlakı aiddir. Əhalinin sosial müdafiəsi orqanları tərəfindən təyin olunan təqaüd və müavinətlərin ödənilməsi üçün ayrılmış vəsaitlər vergiyə cəlb olunma obyektinə hesab olunmurlar.

Müəssisənin əmlak vergisinə ödəyicinin balansında olan torpaq, tikili və avadanlıqlar, qeyri-maddi aktivlər, ehtiyatlar və məsrəflər cəlb olunurlar. Müəssisənin əmlak vergisinə vergiyə cəlb olunma bazasını müəyyən etmək üçün müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin mühasibat uçotunun aşağıdakı hesabları üzrə balansın aktivində əks olunan qalıqlar cəlb olunurlar:

112 sayılı “Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Amortizasiya” hesabında uçota alınan köhnəlmə məbləğini çıxmaqla 111 sayılı “Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Dəyər” hesabının 1-ci və 2-ci subhesabları;

102 sayılı “Qeyri-maddi aktivlər – Amortizasiya” hesabında uçota alınan köhnəlmə məbləğini çıxmaqla 101 sayılı “Qeyri-maddi aktivlər– Dəyər” ;

201 sayılı “Material ehtiyatları”;

202 sayılı “İstehsalat məsrəfləri”;

202.10 sayılı hesabın 10-cu subhesabı “Öz istehsalının yarımfabrikatları”;

242 sayılı “Gələcək hesabat dövrünün xərcləri”;

204 sayılı “Həzər məhsul”;

205 sayılı “Məllər” (alış qiyməti) hesabları;

Balans aktivinin 2-ci bölməsinin “Sair qısamüddətli aktivlər” maddəsindən əks olunan sair ehtiyatlar və xərclər də vergiyə cəlb olunan bazada uçota alınır.

Hesabat dövründəki əmlakın orta illik dəyəri hesabat ilinin yanvarın 1-nə əmlakın dəyərinin yarısı, hesabat dövründən sonra gələn rübün 1-i tarixinə əmlakın dəyərinin yarısı, habelə hesabat dövrü rübünün hər biri tarixə müəssisənin əmlakının dəyəri məbləğlərinin toplanmasından alınan dörd məbləğə bölmək yolu ilə müəyyən edilir.

Əgər müəssisə birincidən başqa hər hansı bir rübün əvvəlində təsis olunubsa, onda, əmlakın orta illik dəyəri, təsis rübünün 1-i tarixə əmlakın dəyərinin yarısı, hesabat dövründən sonrakı rübün 1-i tarixə əmlakın dəyərinin yarısını və hesabat dövrünün bütün qalan rüblərinin 1-i tarixə əmlakın dəyərinin yarısını toplamaqla əldə edilən məbləğləri dördə bölmək yolu ilə müəyyən edilir.

Əgər müəssisə rübün birinci yarısında (rübün 2-ci ayının 15 tarixinə qədər daxil edilməklə) təsis olunubsa, onda əmlakın orta illik dəyərini hesablayan zaman təsis dövrü tam rüb qəbul edilir. Əgər müəssisə rübün 2-ci yarısında təsis olunubsa, onda əmlakın orta illik dəyəri, təsis rübündən sonrakı rübün 1-i tarixdən başlayaraq hesablanır.

b) Əmlaka görə vergi üzrə güzəştlər.

1. Ləğv edilmiş (yenidən təşkil edilmiş) idarələr və təşkilatları, onların filiallarını və quruluş bölmələrini çıxmaqla;
2. Yaradılmış idarələr və təşkilatlar onlar qeydiyyatdan keçdikdən sonra bir il ərzində;
3. Əlillərin ictimai təşkilatları, habelə işçilərinin ümumi sayının 50%-dən az olmayaraq hissəsini əlillər təşkil edən idarələr və təşkilatlar;
4. Büdcə təşkilatları, dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları, vəkillər kollegiyası, federal və digər natəris palataları. Bu zaman büdcə təşkilatlarına əsas fəaliyyəti tamamilə və ya qismən gəlirlər və xərclər elitası əsasında büdcə vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilən, daha doğrusu, smeta

üzrə açıq maliyyələşdirmə məcburi şərt hesab olunan və büdcə təşkilatları üçün nəzərdə tutulan qaydada mühasibat uçotu aparılan təşkilatlar aid edirlər. Büdcə təşkilatları həmçinin vergi ödəyiciləri hesab olunurlar.

5. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı və saxlanması, balığın böyüdülməsi, tutulması və emalı ilə məşğul olan müəssisələr;
6. İxtisaslaşdırılmış protez-ortoped müəssisələr;
7. Mənzil-kommunal idarələri və təşkilatlar (mehmanxalanardan başqa);

Sonra satın almaq hüququ olmadan, bağlanmış müqavilə əsasında icarəyə götürülmüş əmlak vergiyə cəlb olunmur; investisiya fondları, həmçinin dövlət bələdiyyə əmlaklarının özəlləşdirilməsindən daxil olan əmlak hissəsində vəsaitlər əmlak fondları da vergiyə cəlb olunurlar.

Əmlak fondu hesabına köçürülən özəlləşmədən olan vəsaitlər, mühasibat uçotunda aşağıdakı kimi əks etdirilir:

224 sayılı “Digər tələbli bank hesabları” hesabının debeti

544 sayılı “Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar” hesabının “Normativ üzrə bölüşdürülməli olan, özəlləşmədən olan vəsaitlər” subhesabının krediti.

Əmlak fondunun həmin qeyd olunan güzəştlərinə müvafiq olaraq vergiyə cəlb olunan bazarda, balansın aktivində əks olunan 224 sayılı “Digər tələbli bank hesabları” hesabının debet qalığının əlavə olaraq çıxırlar.

Müəssisənin əmlakına verginin dərəcəsinin həddü çərçivəsi vergiyə cəlb olunma bazasının 2%-dən çox olmamalıdır.

Verginin uçotu və hesablaşmaların təqdim edilmə müddətləri.

Müəssisələr vergini vergitutma obyektı olan əmlakının dəyərindən 1 faiz dərəcəsi ilə ödəyir. Müəssisələr əmlaka görə vergi üzrə büdcə ilə hesablaşmaların uçotunu 521 sayılı “Vergi öhdəlikləri” balans hesabının ayrıca “Əmlaka görə vergi üzrə hesablaşmalar” subhesabında aparırlar.

Müəyyən edilmiş qaydada hesablanmış verginin məbləği aşağıdakı qaydada əks etdirilir:

801 sayılı “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabının debeti

521 sayılı “Vergi öhdəlikləri” hesabının “Əmlaka görə vergi üzrə hesablaşmalar” subhesabının krediti.

Əmlaka görə verginin məbləğini büdcəyə köçürən zaman uçotda belə qeyd aparılır.

521 sayılı “Vergi öhdəlikləri” hesabının debeti

223 sayılı “Bank hesablaşmalar hesabları” hesabını krediti.

Hesabat dövrünə görə verginin və əmlakın orta illik dəyərinin haqq-hesabı müəssisələr tərəfindən rüblük və illik mühasibat hesabatlarını təqdim etmək üçün müəyyən edilmiş müddətdə mühasibat hesabatı ilə birlikdə olduqları yerdəki vergi orqanlarına təqdim edirlər.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi üzrə hüquqi şəxs hesab olunan xarici investisiyalı təşkilatlar, daimi nümayəndəliklər və Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən xarici firmaların, bankların və təşkilatların digər ayrıca bölmələri, il ərzində vergi orqanlarına ancaq hesabat dövründəkindən sonrakı 30-u tarixdə verginin və əmlakın orta illik dəyərinin haqq-hesabını (xarici investisiyalı müəssisələr üzrə illikdən başqa) təqdim edirlər.

Yol vergisinin uçotu

Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxil olan və həmin ərazidən sərnəşin və yük daşınması üçün istifadə edilən iri avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin sahibləri olan qeyri-rezident müəssisələri və qeyri-rezident şəxslər Azərbaycan Respublikasının avtomobil yollarından istifadəyə görə yol vergisi ödəyiciləridir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxil olan xarici dövlətlərin avtonəqliyyat vasitələri də vergitutma obyektidir.

Vergi dərəcələri aşağıdakı növlər üzrə müəyyənləşdirilir:

1. Avtomobillərin tipi və markası;
2. Sərnəşin oturacaqlarının sayı;
3. Avtomaşınların yükqaldırma qabiliyyəti;
4. Yüklə birlikdə avtomaşının çəkisi;
5. Avtomaşına hər bir düşən malların miqdarı;
6. Avtomobillərin respublika ərazisində kilometrə gedişi;
7. Avtomobillərin mühərriklərinin tutumu.

Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxil olan xarici dövlətlərin avtonəqliyyat vasitələrindən vergi aşağıdakı dərəcələrlə hesablanır:

1. Minik avtomobilləri – 15 ABŞ dolları;
2. Avtobuslar üçün oturacaq yerlərinin sayından asılı olaraq 1-ci gün üçün;
 - a) 1- 12 yer – 30 ABŞ dolları;
 - b) 13-30 yer – 60 ABŞ dolları;
 - c) 31 və daha çox plduğu halda – 100 ABŞ dolları;
3. Yük avtomobilləri, qoşqu və yarımqoşqulu avtonəqliyyat vasitələri üçün yük götürmə qabiliyyətindən asılı olaraq 1-ci gün üçün:
 - a) 1-10 tona qədər – 100 ABŞ dolları;
 - b) 11-24 ton olduqda – 120 ABŞ doları;
 - c) 24 tondan çox olduqda – 180 ABŞ dolları.

Verginin məbləği ağır çəkili avtonəqliyyat vasitələri ilə yüklərin daşınmasına görə Azərbaycan Respublikasında, ölkə ərazisində cəm edilən yolun

hər kilometri üçün aşağıdakı məbləğdə artırılır, nəqliyyat vasitələrinin yüklə birlikdə ümumi çəkisinə görə;

- a) 37-40 tonadək olduqda – 0,15 ABŞ dolları
- b) 41-50 tonadək olduqda – 0,30 ABŞ dolları
- c) 51-60 tonadək olduqda – 0,45 ABŞ dolları
- d) 61-70 tonadək olduqda – 0,60 ABŞ dolları
- e) 71-80 tonadək olduqda – 0,75 ABŞ dolları
- f) 81 tonadan çox olduqda – 1,80 ABŞ dolları

Avtonəqliyyatda bir oxa düşən maksimum ağırlıq aparası məsafəyə uyğun normativ həddən artıq olduqda bu məbləğ aşağıdakı həddə artır:

- a) 20 faizədək olduqda - 0,5 ABŞ dolları
- b) 20 faizdən 50 faizədək olduqda - 1 ABŞ dolları
- c) 50 faizdən 70 faizədək olduqda – 2 ABŞ dolları

Təhlükəli yüklərin daşınmasına görə verginin məbləği aşağıdakı həddə artırılır:

- a) az təhlükəli yüklər üçün 100 faiz
- b) təhlükəli yüklər üçün 200 faiz
- c) xüsusi təhlükəli yüklər üçün 400 faizə

Gecikdirilən verginin məbləği aşağıdakı məbləğə artırılır:

- a) 2 gündən 7 günədək 20 faiz
- b) 8 gündən 30 günədək 30 faiz
- c) 30 gündən artıq 420 faiz

Ümumiyyətlə vergi yuxarıda göstərilən dərəcələr və şərtlər əsasında hesablanır. Hesablanmış vergi uçotunun aşağıdakı mühasibat yazılışları əsasında əks etdirilir:

- a) Vergi hesablandığında, vergi bəyannaməsi və haqq-hesab sənədlərinə əsasən:
 - 901 saylı “Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər”
 - 521 saylı “Vergi öhdəlikləri” hesabının krediti
- b) Yol vergisi yol fonduna ödənildikdə, bank sənədlərinə əsasən:
 - 521 saylı “Vergi öhdəlikləri” hesabının debeti
 - 223 saylı “Bank hesablaşma hesabları” hesabının krediti

Bir sıra müəssisələrdə avtonəqliyyat sahiblərindən hesablanan vergilər 721 saylı “İnzibati xərclər” hesabının debetində və 523 saylı “Digər məcburi ödənişlər üzrə öhdəliklər” hesabının “Nəqliyyat vasitəsi sahiblərindən alınan vergilər üzrə hesablamalar” subhesabının kreditində uçota alınır.

Yol vergisi bəyannaməsi aşağıdakı məlumatlardan ibarətdir.

Yol vergisi bəyannaməsi

Cədvəl 5

Nö	Nəqliyyat xidmətlərini növü	Dövriyyənin məbləği (min manat)	Vergi dərəcəsi %	Vergi məbləği (min manat)
1	Avtonəqliyyat yükdaşıma xidməti	8000	1,5	120
2	Avtonəqliyyatın sair xidmətləri	2000	1	20
	Cəmi	10000	x	140

Bu əməliyyat uçotunda aşağıdakı kimi əks etdirilir

721 saylı “İnzibati xərclər” hesabının debeti

521 saylı “Vergi öhdəlikləri” hesabının krediti

2.5. Aksiz vergisinin uęotu

Aksiz aksizli malların satıř qiymətinə daxil edilən vergilərdir. Aksiz bir növ dolayı vergidir və onun məbləęi əlavə dəyər vergisinə cəlb etmə bazasında nəzərə alınır. Aksizlərin ödəyiciləri mükliyyəət formasından və təbəçiliyindən asılı olmayaraq aksiz mallar istehsal edən və satan, xidmət göstərən hesablaşma hesabı və ya subhesabı olan müəssisələr və təşkilatlar o, cümlədən xarici investisiyalı müəssisələr. Habelə respublika ərazisində olan müəssisələrin filialları, şöbələri və xüsusişdirilmiş bölmələr hesab olunur.

Aksiz daxil edilməklə buraxılış qiymətləri ilə aksiz xarakterli malların və xidmətlərin dəyərinə, manatın tədavüldə olduęu zonaya satılanlar da daxil olmaqla satıř üzrə dövriyyə hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasında aksiz malların təsdiq edilmiş siyahısı aşağıdakı kimidir:

1. Benzin – Aİ-72, Aİ-76, Aİ-92, Aİ-93, Aİ-95 markalı
2. Aviasiya yanacaęı
3. Reaktiv mühərriklər üçün yanacaq
4. Sənaye yağları – İ-20, İ-21, İ-20V və İ-40A markalı
5. Turbin yağları - T-22, T-30 VƏ T-46 markalı
6. Transformator yaęı – T-1500 markalı
7. Avtomobillər
8. Spirt
9. Araq
- 10.Konyak
- 11.Tündləşdirilmiş içkilər
- 12.Likyor
- 13.Şampan şərabları
- 14.Çaxır
- 15.Pivə

- 16.Konyak üçün xammallar
- 17.Alkollu içkilər üçün xammallar
- 18.Çaxır üçün xammallar
- 19.Fermendləşdirilmiş tütün
- 20.Drot (acıtma)
- 21.1,2,3 və 4-cü sinif filtirləri siqaretlər
- 22.3-cü sinif papiroslar
- 23.Ağ və qızıl balıqların kürüsü
- 24.Balıq məhsulları
- 25.Şokolad
- 26.Alkoqolsuz içkilər (mədən sularından başqa)
- 27.Melxiordan hazırlanmış məmulatlar
- 28.Qiymətli mallardan və tütündən hazırlanmış məmulatlar
- 29.Pambıq mahlıclar
- 30.Uşaq və böyüklər üçün dəri ayaqqabılar
- 31.Məktəbəqədər uşaq paltarları
- 32.Pləstmass və məişət əşyaları
- 33.Saxsı və çini qablar
- 34.Əllə və maşınla toxunulmuş xalçalar
- 35.Divar kağızları
- 36.Kondisioner, soyuducu və dondurucular
- 37.Qaz piltələri
- 38.Ventilyatorlar
- 39.Yuyucu vasitələr
- 40.Parfumeriya və kosmetik məmulatları

Aksiz vergisi obyektləri bunlardır:

1. Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehsal edilən aksizli malların istehsal binasının həddlərindən kənara buraxılması

2. İdxal malları üçün vergi obyektı Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq aksiz malları gömrük xidmətindən, onun nəzarətindən çıxması

3. Ticarət müəssisələrində gömrük bəyannaməsi hər ayın sonunda tərtib edilir. Hesablanmış aksiz maraksı mühasibat uçotunda aşağıdakı qaydanı əks etdirir:

601 sayılı “Satış” hesabının debeti

521 sayılı “Vergi öhdəlikləri” hesabının krediti

Vergi ödəyicisi Azərbaycan Respublikasının Vergi məcəlləsinin 192 N-li maddəsinə görə və Müvafiq İcra Hakimiyyəti orqanını müəyyən etdiyi qaydada verginin ödənilməsi nəzərdə tutulan müddətdə, hesabat dövrü ərzində vergi tutulan əməliyyatlarını göstərməklə bəyannamə təqdim edirlər. Aksiz ödəyici əvəzləndirmə üçün ərizəni aksizin ödənilməsinə dair bəyannamə ilə birlikdə vergi orqanlarına verirlər.

Aksizli malları göndərən vergi ödəyicisi normativ hüquqi aktları uyğun olaraq malı qəbul edənə vernə hesab fakturası yazmalı və təqdim etməlidir.

III Fəsil. Bazar münasibətləri şəraitində vergi sisteminin dövlət tənzimlənməsi və vergiqoyma əməliyyatları uçotunun təkmilləşdirilməsi

Dövlət tərəfindən müxtəlif vergi növlərin tətbiqinin zəruriliyi

Dövlət üçün hər bir vergi növünün əhəmiyyəti əsasən iki məqsədlə təyin olunur:

- büdcə üçün lazım olan vəsaitlərin toplanması
- müəssisələrin və bütövlükdə ölkənin iqtisadiyyatına müəyyən istiqamətlərdə təsirin göstərilməsi.

Yığılan vəsaitlərin həcmi ölkənin sərvət (mövcud kapitalın kəmiyyəti), vergi növləri və vergi tariflərinin kəmiyyəti ilə təyin olunur. Vergi növləri müəssisələrin iqtisadi göstəricilərinə hesablandığından həmin göstəricilərə əsasən təyin edilir. Ona görə də hər bir vergi növü özünəməxsus tərzdə müəssisənin iqtisadi göstəricilərinə təsir göstərir.

Bütün bu vergilər müəssisənin mənfəət istehsalı qabiliyyətinə malik əmlakına və yaxud kapitalına hesablanan müxtəlif növ vergilərdir. Əmlak vergisinin tətbiq edilməsində əsas məqsəd birincisi, müəssisənin mənfəət yaratmayan istehsal fondlarından azad etməyə stimül axtarmaqdır, yəni sanitar funksiyasını yerinə yetirir. İkinci müəssisəni mənfəət əldə etməyə həvəsləndirir. Müəssisənin əsasən daha az hərəkətdə olan struktur elementləri (torpaq sahələri, binalar, istehsal avadanlıqları və s) əmlak vergisinə cəlb olunur. Bu vergidən azad olmağın yalnız bir yolu vardır: müvafiq istehsal fondlarından azad olmaq. Beləliklə, əmlak vergisi kapital resurslarını “dövriyyəsiindən” sürətləndirir.

Müəssisələrdə tətbiq olunan digər vergilərdən fərqli olaraq bu vergi növünün əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, qarşısı alınmazdır və bunun nəticəsi olaraq dövlət bu vergi maddəsi üzrə büdcə gəlirlərinin kəmiyyətinin dəqiq praqnozlaşdırılması imkanına malik olur. Digər vergi növləri üçün vergi ödəmələrinin kəmiyyəti isə müəssisənin maliyyə və material axınlarından asılıdır.

Məsələn, əgər müəssisədə heç nə alınmayıb və ya satılmamışsa, onda müəssisədə dinamik vergilər və həmçinin mənfəətindən vergi də olmayacaqdır. Statik vergilər isə müəssisənin fəaliyyətindən asılı olmayaraq ödənilməlidir. Ona görə də dinamik vergilərdən fərqli olaraq statik vergilərdən “yan keçmək” praktiki olaraq mümkün deyildir.

İqtisadi dinamikaya vergilər – müəssisənin giriş və çıxışı maliyyə axınlarına hesablanan vergilərdir. Müxtəlif tipli vergi sistemlərində onlar büdcəyə vergi daxilolmalarının daha böyük hissəsini təşkil edir. Dinamik vergilərin əhəmiyyəti digər vergilərdən fərqli olaraq dinamikaya, yəni müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinə güclü təsiri ilə müəyyən edilir. Ümumi iqtisadiyyatın inkişafı baxımından müəssisənin hansı maliyyə axınlarının vergiyə cəlb olunmasının səmərəli olduğunu müəyyənləşdirək.

İqtisadiyyatın vergiyə cəlb olunan subyektləri fiziki və hüquqi şəxslərdir. Fiziki şəxslərə hesablanan vergilər içərisində müəssisənin dinamikasına hesablanan vergilərə aid olan gəlirdən vergi növü mövcuddur. Fiziki şəxslər üçün gəlirin əsas mənbəyini iş qüvvəsinin satışı (müddətli işçilər), istehlak mənfəəti (sahibkarlar) və əməyinin nəticələrinin satışı (zad peşə sahibləri – yazıçılar, rəssamlar və s.) təşkil edir. Ona görə də vətəndaşların gəlirləri bir qayda olaraq istehlak xərcləri ilə əlaqədar deyil: fiziki şəxslərin bütün xərcləri istehlak xarakterlidir. Beləliklə, vətəndaşların gəlirlərinə hesablanan vergilərə eyni zamanda “əlavə dəyər vergisi”, “mənfəət vergisi” kimi baxıla bilər.

Digər dinamik vergilərdən fərqli olaraq ƏDV-nin özünəməxsus xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək. Bu vergi istehsal olunan məhsulu son dəyərinin bir hissəsini istehsalçıdan alır. Bu zaman son məhsulun harada, necə və kimə satılması ƏDV üçün heç bir əhəmiyyət kəsb etmir.

Qeyd etdiyimiz kimi statik vergilərə əsasən yeni dəyər istehsalı qabiliyyəti cəlb olunur. ƏDV isə bu qabiliyyətin həyata keçirilməsinin bir hissəsi əldə edir. Ona görə də ƏDV statik vergiləri dinamiki şəkildə tamamlayır: əgər statik vergilər əsas fondlarını təmin edərsə, ƏDV isə onların yaratdıqlarının bir hissəsini büdcəyə alır.

3.2. Əsas vergi növləri və Azərbaycanla vergi sisteminin dövlət tənzimlənməsi

2004-cü ildən Azərbaycan Respublikasında yeni vergi sistemi fəaliyyət göstərir ki, bu da Azərbaycan Respublikasının 1 yanvar 2003-cü il vəziyyətinə 2000-ci ilin iyul ayının 11-də 205-İT №-li Qanunu ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi” vasitəsi ilə tənzimlənir. Bu məcəllədə büdcəyə daxil olası vergilərin sistemi, rüsum və digər ödənişlərin növləri, vergi qoyma qaydaları, vergi ödənişlərinin və eləcə də vergi orqanlarının hüquq və vəzifələri təsdiq edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən aşağıdakı növ vergilər müəyyən edilmişdir.

1. Dövlət vergiləri
2. Muxtar Respublika Vergiləri
3. Yerli (bələdiyyə) vergiləri

Dövlət vergisinə respublikasının bütün ərazi və regionlarından dövlət büdcəsinə daxil ediləsi vergilər daxildir.

Muxtar Respublikanın vergisi Naxçıvan Muxtar Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş və muxtar respublikanın büdcəsinə daxil ediləsi vergilər aiddir.

Yerli bələdiyyə vergilərinə Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulan və yerli bələdiyyələrin büdcəsinə daxil ediləsi vergilər aiddir.

Hər üç halda vergilərin dərəcələri, vergiyə cəlb edilən gəlir və əmlakın tərkibi, vergi ödəyiciləri və toplayıcıların hüquq və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində təsbit edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq xüsusi vergi rejimi tətbiq edilə bilər. Xüsusi vergi rejimi dedikdə müəyyən bir dövr daxilində vergilərin hesablanması və ödənilməsinin xüsusi forması nəzərdə tutulur. Məcəllədə nəzərdə tutulmayan hər hansı bir vergi növünün tətbiq edilməsi mümkün deyildir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində vergi alınmasının aşağıdakı formaları nəzərdə tutulur:

1. Bilavasitə mənbədən vergi, gəlir və mənfəətin əldə edilməsinə qədər alınan vergi;

2. Deklorasiya (bəyannamə) əsasında alınan vergi, gəlir və mənfəətin əldə edilməsindən sonra alınan vergi;

3. Xəbərdarlıq əsasında alınan vergi, vergi orqanı tərəfindən hesablanmış və vergi ödəyicisinə yazılı bildiriş təqdim etdikdən sonra alınan vergi.

Vergi Məcəlləsinin 6-cı maddəsinə əsasən dövlət vergilərinin tərkibinə aşağıdakılar daxildir.

1. Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi
2. Hüquqi şəxslərin mənfəətlərindən alınan vergi
3. Əlavə edilmiş dəyərdən vergi (ƏDV)
4. Aksizlər
5. Hüquqi şəxslərin əmlakından vergi
6. Hüquqi şəxslərdən alınan torpaq vergisi
7. Yol vergisi
8. Hasilat vergisi
9. Sadələşdirilmiş vergi.

Vergi məəcəlləsində bütün dövlət vergilərinin dərəcələri göstərilmiş və bu vergi dərəcələri bütün vergi ödəyiciləri və vergi toplayan orqanlar üçün məcburidir və heç kəsin be vergi dərəcələrini (stavkası) dəyişmək, artırmaq və ya azaltmaq ixtiyarı yoxdur.

Muxtar Respublikanın vergilərinə yol vergisindən başqa, Vergi məəcəlləsində nəzərdə tutulan bütün vergilər daxildir. Yerli (bələdiyyə) vergilərinə aşağıdakılar daxildir:

1. Fiziki şəxslərdən alınan torpaq vergisi
2. Fiziki şəxslərin əmlakından alınan vergi
3. Yerli əhəmiyyətli inşaat materialları hasilatından alınan vergi (mədən vergisi).

4. Ədliyyələrin mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatların mənfəətlərindən alınan vergi.

Azərbaycan Respublikası ərazisində hər bir vergi növü Azərbaycanın milli valyutası olan manat prosesində hesablanır və ödənilir.

Azərbaycan Respublikasında şəxslərin mənfəətlərin vergi stavkası 22 % nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da keçən illərin səviyyəsindən 10% aşağıdır. Bu illər ərzində əlavə edilmiş dəyərdən verginin stavkası 20%-dən 18%-ə, gəlir vergisinin stavkası 45%-dən 35%-ə endirilmiş, yol vergisi ləğv edilmiş, əsas fondların aktiv hissəsi əmlak vergisindən, mənfəətin investisiyaya yönəldilən hissəsi mənfəət vergisindən azad edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bizim ölkəmizdə tətbiq edilən yuxarıdakı vergi stavkaları bir sıra inkişaf etmiş ölkələrin müvafiq stavkasından xeyli aşağıdır. Belə ki, hal-hazırda əlavə edilmiş dəyərdən verginin dərəcəsi İsveçrədə 25%, Avstriyada 20%, İtaliyada 19% , Fransada 18,6%, hüquqi şəxslərin mənfəətindən vergi Türkiyədə 46%, Almaniyada 42%, Yaponiyada 40%, İtaliyada 36%, ABŞ və Fransada 34%, fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin stavkası Fransada 56,8%, İspaniyada 56%, Almaniyada 53%, İtaliyada, Yaponiyada və Avstriyada 50%-dir. Bu fərqlər aşağıdakı cədvəlin məlumatlarından daha aydın müşahidə edilir.

Ölkələr üzrə ayrı-ayrı vergi növlərinin dərəcələri (%-lə)

Cədvəl 6

Nö	Ölkələr	Mənfəətdən vergi	Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi	Əlavə edilmiş dəyərdən vergi
1	Azərbaycan	20	14-25	18
2	Rusiya	18	13	18-20
3	Gürcüstan	20	12-20	20
4	Qazaxıstan	30	5-30	20
5	Özbəkistan	35	15-40	20
6	Türkmənistan	25	8-12	20
7	Qırğızıstan	30	5-33	20
8	Tacikistan	20	15-20	40
9	ABŞ	34	15-33	3-25
10	Almaniya	42	19-53	7-16
11	Fransa	34	56-8	18-22
12	İtaliya	36	10-15	13-19
13	Yaponiya	40	10-50	3
14	Kanada	28	17-29	12-13,5
15	Böyük Britaniya	33	20-40	17,5
16	Türkiyə	46	15-40	18
17	İsveçrə	28	20	12-25
18	İspaniya	35	20-56	16
19	Avstriya	30	10-5	10-20

Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarların inkişafının stimullaşdırılması məqsədi ilə sadələşdirilmiş vergi tətbiq edilməyə başlamışdır.

Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminin hüquqi əsasları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasından, Vergi Məcəlləsindən və digər qanunvericilik sənədlərindən ibarətdir.

Son illərdə Azərbaycanda vergi sisteminin tənzimlənməsi məqsədi ilə aşağıdakı qanunvericilik aktları qəbul edilmişdir.

1.”Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin və onunla əlaqədar hüquqi məsələlərin tənzimlənməsinin təsdiqi və tətbiqi barədə” Azərbaycan Respublikasının 11 iyun 2000-ci il tarixli Qanunu.

2. “Hüquqi şəxslərin borclarının dövlət büdcəsinə güzəştli ödənişi barədə” Azərbaycan Respublikasının 24 oktyabr 2000-ci il tarixli Qanunu
3. “Özəlləşdirilmiş dövlət müəssisələrinin, aqrar islahatlar nəticəsində ləğv edilən təsərrüfat subyektlərinin və eləcə də işğal altında olan rayonlardakı təsərrüfat subyektlərinin borcları haqqında” Azərbaycan Respublikasının 24 oktyabr 2000-ci il tarixli Qanunu
4. “Əhalinin əmanətləri, bank ödənişləri, kreditlər, qiymətli kağızların investisiyasındakı tutulan gəlir vergisi stavkaları və tutulmalardan güzəştlərin müəyən edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının 15 noyabr 2001-ci il tarixli Qanunu
5. “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavələr və dəyişikliklər barədə” Azərbaycan Respublikasının 16 noyabr 2001-ci il tarixli Qanunu
6. “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına müvəqqəti vergi güzəştləri verilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının 27 noyabr 2001-ci il tarixli Qanunu
7. “Kommersiya sirləri barədə” Azərbaycan Respublikasının 12 dekabr 2001-ci il tarixli Qanunu
8. “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavələr və dəyişikliklər barədə” Azərbaycan Respublikasının 28 noyabr 2003-cü il tarixli Qanunu

3.3.Vergiqoyma əməliyyatlarının mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlar əsasında təkmilləşdirilməsi

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən iqtisadi islahat müxtəlif mülkiyyət formaları, səhmdar, müştərək, fərdi və icarədarlır kimi müxtəlif təsərrüfat vahidi tiplərinin meydana gəlməsi, bu müəssisələrin gəlirləri və xərclərinin, mənfəətlərin nizamlanmasının ən yeni, mütərəqqi metodlarının tətbiq edilməsini tələb edir. Mülkiyyətin müxtəlif formaları arasında əsasəndə iqtisadiyyatın özəl sektorun, qeyri-dövlət sektorun yüksək rəqabət qabiliyyətli müəssisələrinin geniş dairəsinin yaradılması, iqtisadiyyatın nizamlanmasının bazar mexanizminin səmərəli tətbiqi, gəlirlərin bölüşdürülməsinin yeni mexanizmi, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşdırılmasının təsirli mexanizmi iqtisadiyyatın yeni və ən səmərəli prinsipi kimi özünü göstərir.

Özünün vətəndaşlarını, idarə, müəssisə və səliqəli vergi ödəyicisi kimi görmək istəyən dövlət dəqiq və sabit, daima inkişafda olan və təkmilləşməkdə olan vergi sisteminə malik olmalıdır. İndiki şəraitdə milli vergi sisteminin yaradılması vəzifəsi iqtisadiyyatın qloballaşması ümumdünya tendensiyasından təcrid olunmuş qaydada inkişaf edə bilməz. Bu tendensiya biznesin beynəlxalq miqrasiyasını, cəlbedici investisiya imkanlarını, bütün ölkələrin məqsədyönlü və qarşılıqlı əlaqələndirilmiş fəaliyyətlərini tələb edir ki, bunlar da biznes fəaliyyətinin fəallığı, müəssisələrin maliyyə informasiyalarının etibarlılığı və müqaisə edilə bilmə zərurətindən irəli gəlir. Müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi ədalətlik prinsipi üçün ən zəruri amildir. Bu da düzgün, doğru və etibarlı tərtib olunmuş maliyyə hesabatları əsasında mümkündür. Bu baxımdan da mühasibat uçotunun vahid metodunun işlənilib hazırlanması və tətbiq edilməsi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Bunun üçün də 2005-ci ildən etibarən Maliyyə hesabatlarının Beynəlxalq Standartlar Komitəsinin hazırlamış olduğu proqrama keçilməsi qarşıya qoyulmuşdur. Maliyyə hesabatlarının Beynəlxalq hesabatlarının Standartlarının

tətbiqi müəssisələrin maliyyə vəziyyəti barədə daha düzgün məlumatlar əldə edilməsinə imkan verir ki, bu da maliyyə hesabatlarının istifadəçiləri kimi vəurgi orqanları üçün müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan da, bizim respublikamızda Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına keçilməsi günümüzün ən vacib məsələsidir.

Azərbaycan vergiqoyma əməliyyatlarının mühasibat uçotunun nizamlanması bzar münasibətləri şəraitində fəaliyyət göstərən ölkələrdən köklü surətdə fərqlənir. Bu günə qədər 100-dən çox inkişaf etmiş və etməkdə olan ölkə Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına (MHBS) keçmişlər.

MHBS-nin qarşıya qoyduğu əsas vəzifə maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi, maliyyə hesabatlarındakı informasiyaların doğruluğuna ciddi zamanətin olması, kənarlaşma və səhvlərə yol verilməsindən ibarətdir.

MHBS mühasibat uçotunun metodologiyasının tənzimləyən standartdır. Bu standartlar ümummilli ənənələrə əsaslanır, müəyyən yerli şəraitin və tələbatın nəzərə alınması ilə milli standartlarınişlənilib hazırlanmasını və tətbiq edilməsini tələb edir.

Vergi sistemi və mühasibat uçotunun uyğunsuzluqlarının müşahidə edildiyi nə bu problemin qarşıya hər bir ölkədə, o cümlədən də Azərbaycan Respublikasında mühasibat uçotunun investorlar üçün daha əlverişli olan, müəssisə və təşkilatların maliyyə vəziyyəti barədə daha düzgün və etibarlı informasiyalar verə bilən sistemi tətbiq etməlidir. Bu da məlumdur ki, MHBS-yə keçən hər bir ölkə bu sahədə müstəqil olaraq özü qərar qəbul edir, lakin hamı zamanın bu tələbindən kənara çıxmağa borcludur. Bizim respublikamızda da Maliyyə Nazirliyi bu istiqamətdə xeyli iş aparmış və aparmaqdadır. Buna baxmayaraq ölkənin vergi sistemində hələdə keçmiş sovetlər dövrünün bir sıra ənənələri qalmaqdadır. Əlbəttə bu təbii iqtisadi haldır. Lakin 2001-ci ilin yanvar ayının 1-dən tətbiq edilməkdə olan Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi istehsal xərclərinin uçotunun sadə metoduna əsaslanır və xərc maddələrinin təsnifləşdirilməsi ənənəvi sistem kimi qalır. Vergi uçotu və mühasibat ayrılıqda aparılır, sırf maliyyə uçotu isə hələki yoxdur.

Öklədə iqtisadiyyatın qloballaşması prosesi gedir, iqtisadi təhlil əvvəlki qaydasında təzahür edir, digər ölkələrdə olduğu kimi bizdə də mühasibat uçotunun beynəlxalq sisteminə keçilməsi üzrə tədbirlər həyata keçirilir. Bu barədə bir çox məsələlərdə hələ yolun başlanğıcındayıq. Bu da təbii haldır. Ona görə ki, hər bir yeniliyin tətbiqi üçün keçid mərhələsi deyilən vaxt tələb olunur. Bu müddətdə həmin tədbirlərin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün bu işə respublikanın Maliyyə Nazirliyi, İqtisadi inkişaf Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi qoşulmalı və professional mühasibat təşkilatlarını səfərbər etməlidir. Bu məqsədlə də 2004-cü ilin iyun ayının 29-da mühasibat uçotu barədə Qanun qəbul edilmişdir ki, burada mühasibat uçotunun Beynəlxalq Standartlar əsasında yenidən qurulması və təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Bu qanunda aşağıdakı nəzərdə tutulur:

1. İctimai əhəmiyyətli mühasibat uçotu subyektlərinin istifadə edilməsi məqsədi ilə Maliyyə hesabatlarının Beynəlxalq Standartları (MHBS),
2. Kommersiya təşkilatları üçün, eləcə də icra orqanlarının istifadəsi yararlı MHBS-1. Bu standartlar Beynəlxalq Standartlar əsasında, lakin yerli ənənə və tələblər nəzərə alınmaqla hazırlanmalıdır.
3. Büdcə təşkilatları üçün uyğun icra orqanları və bələdiyyə təşkilatlarının da istifadə edə biləcəyi Milli maliyyə (mühasibat) uçotu standartları.
4. Maliyyə (mühasibat) uçotunun milli standartları, qeyri-dövlət təşkilatları və ona uyğun olan icra orqanları üçün.

Nəticə və təkliflər

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyət olan müəssisələrdə mənfəətin artırılması, onların yaşaması, məhsul istehsalı və satışı proseslərinin genişləndirilməsi, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, iqtisadi-sosial inkişaf templərinin artırılması üçün zəruri şərtədir. Lakin hesabat materiallarından göründüyü kimi son illərdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyətdə olan çoxlu sayda müəssisələrin işi dayanmış, yaxud da özəlləşdirilmişdir. Belə bir subyektlərin maliyyə vəziyyətləri və vergi ödəmələri ilbə-il pisləşmişdir. Bunların bir qismi müflisləşmiş şəraitdə ölkənin ərazisində fəaliyyətdə olan müəssisə, idarə və təşkilatlarda əsas fəaliyyətdən, investisiya qoyuluşlarından, maliyyə qoyuluşlarından və sair əməliyyatlardan alınan mənfəətlərin və ondan tutulan verginin dürüst uçota alınması, mənfəətin və ondan tutulan verginin fəaliyyətinə operativ uçot nəzarətinin gücləndirilməsi, habelə mənfəəti təhlil etməklə maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasını təmin edən əməli tədbirlər planının hazırlanması və onların icrasına operativ nəzarətin təşkili iqtisadiyyatın inkişafının indiki mərhələsində idarəetmənin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir.

Dissertasiya işində aparılan tədqiqatın yekunlarını ümumiləşdirərək müəssisə tərəfindən mövcud olan nöqsan və çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün aşağıdakı təkliflər paketini vermək olar:

1. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində, bazarın tələbindən, daxili və xarici bazarlarda tüğyan dən situasiyalardan asılı olaraq istehsalın mənfəətliyini təmin edən üsulların axtarılıb tapılması idarəetmənin aktual problemlərindən biridir.

2. Vergi münasibətləri yenidən bölüşdürücü xarakterli olduğundan ictimai tərəqqi bu münasibətlərin inkişaf səviyyəsindən xeyli dərəcədə asılıdır.

3. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyətdə olan müəssisələrdə məhsul (iş və xidmətlər) istehsalının zərərsizliyi onların fəaliyyətlərinin davam etdirilməsi, genişləndirilməsi, istehsal prosesinin dəyişdirilməsi, müslisləşdirilməsi və xüsusi vəsaitin azalmasının qarşısının alınması üçün zəruri şərtədir. Bu səbəbdən də sahibkarlar məhsul, iş və xidmətlər istehsalına başlamazdan, malalanlarla müqavilə

bağlamazdan, sifarişlər qəbul etməzdən, habelə buna planı tərtib etməzdən əvvəl, həmçinin daxili və xarici bazarlarda manatın məzənnəsi dəyişdikcə həm bütövlükdə məhsul, iş və xidmətlər istehsalının, həm də ayrı-ayrı məhsul çeşidləri üzrə istehsalın zərərsizliyini təyin etməlidir.

4. İqtisadiyyatda bazar islahatlarının həyata keçirilməsi səmərəli vergitutma sistemi yaratmadan mümkün deyildir. Ümumiyyətlə, vergi münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi istənilən dövlətin fəaliyyətinin ən mürəkkəb sahəsidir.

5. Müasir dövrdə mənfəət müəssisənin öz xərcini ödəməsi və əlavə gəlir əldə etməsi prosesi, təsərrüfat subyektlərinin istehsal, investisiya, kommersiya, kommersiya və maliyyə fəaliyyətinin yekun nəticə göstəricisi olmaqla, iqtisadiyyatda baş verən keyfiyyət dəyişikliklərini özündə əks etdirir. Ona görə də, təcrübədə müəssisənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin kompleks təhlilinin mənfəət və rentabellikdən başlanması məqsədə uyğun sayılır. Bazar münasibətləri şəraitində mənfəətin idarə olunması onun formalaşması, bölüşdürülməsi və istifadə edilməsi prosesinin sistemli təhlil metodikasının işlənilib hazırlanmasını obyektiv zərurətə çevirir. Çünki, belə bir metodika həm daxili istifadəçilər və həm də vergi orqanları, kreditlər və investorlar üçün vacib olmaqla, mənfəətin mütləq məbləğinin, tətçilərin və səhmdarların gəlirlərinin artırılması üzrə müəssisənin potensial imkanını müəyyən etməyə və təsərrüfat subyektlərini maliyyə "sağlamlığını" dəqiq proqnozlaşdırmağa imkan verir.

6. Sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatlı bütün ölkələrdə vergi sistemi iqtisadiyyatın tənzimlənməsində, büdcə gəlirlərinin formalaşmasında, qiymət artımının məhdudlaşdırılmasında, inflyasiyanın qarşısının alınmasında dövlət maraqlarının əsas daşıyıcısı kimi çıxış edir. Təkrar istehsal prosesinin iştirakçılarının iqtisadi maraqlarını ifadə etməklə, vergi sistemi onların tarazlığını və bununla da ictimai tərəqqini təmin edir.

7. Qərb demokratiyası şəraitində işləyən vergi reseptləri sadəcə olaraq Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminə qəbul edilməzdir. Çünki bu digər həlledici istehsal münasibətlərinin inkişaf səviyyəsini, milli xüsusiyyətlər və digər həlledici amillər nəzərə alınmalıdır.

8. Aparılan tədqiqatdan göründüyü kimi ölkənin vergi sisteminin müasir vəziyyətinə xüsusi diqqət yetirilməsini tələb edir. Optimal vergi sisteminin qurulması vergitutmanın metodoloji və metodiki əsaslarına yenidən baxılmalıdır.

9. Vergilər yalnız tarazlaşdırılmış büdcənin təmin edilməsi aləti deyil, həm də ölkə iqtisadiyyatının inkişafının güclü stimuluna çevrilməlidir. Onlar iqtisadi münasibətlərin təkmilləşdirilməsinə, maraqların tarazlaşmasına paritet əsaslarla mülkiyyətin bütün formalarının güclənməsinə kömək etməlidir.

İstifadə edilən ədəbiyyatların siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konsititusiyası, Bakı 1995
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı 2000
3. A.F.Musayev, Z.H.Rzayev, Q.S.Süleymanov “Vergi sistemi” Dərs vəsaiti. Bakı 1998
4. Musayev A.F. “Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri”. Bakı 2004
5. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Rzayev Z.H., Kəlbəyev V.A. “Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları”. Bakı 2001
6. Bağırov D.A. Vergi auditi. Bakı 1999
7. Kəlbəyev V.A. “Vergilər və vergitutma”. Bakı 2004
8. Həsənov M.X. Vergilər. Dərslik Bakı 1998
9. Bağırov D.A. Налоговая проверка. Bakı 2001
10. Ə.Ə.Babayev, Q.İ. Bayramov, V.C.Əliyev, A.S.Mehtiyev Vergi işi. Bakı 1998
11. Ə.M, Abbasov, M.M.Sadıqov Azərbaycan Respublikasının regionları. Maliyyə və vergi potensialının proqnozlaşdırılması problemləri. Bakı 2002
12. Allahverdiyev D.İ Bütçə-vergi siyasəti və iqtisadi təhlükəsizlik. Bakı 2002
13. Vergilər haqqında. Bakı 1998
14. Mahmudov İ.M., Zeynalov T.Ş. Maliyyə vəziyyətinin təhlili. Bakı Nasir 2000
15. Namazəliyev H.İ. Sənaye müəssisələrində təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi təhlili. Bakı Maarif 1995
16. Ə.A.Sadıqov Mühasibat (maliyyə) uçotu I hissə. Bakı 2002
17. Ə.A.Sadıqov Mühasibat (maliyyə) uçotu II hissə. Bakı 2002
18. Ə.A.Sadıqov, T.Ə.Sadıqov, Ş.Ə.Cəfərova Mühasibat (idarəetmə) uçotu. Bakı 2005
19. Maliyyə uçotu jurnalı. 2000-2005
20. S.M,Səbzəliyev Mühasibat (maliyyə) hesabatı Bakı 2003

21. S.M.Səbzəliyev Maliyyə hesabatının formalaşması və təkmilləşdirilməsi problemləri. Bakı 2009
22. Q.Ə.Abbasov Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi. Bakı 2009
23. S.M.Səbzəliyev, V.M.Quliyev İdarəetmə uçotu. Bakı 2014
24. T.Ə.Sadıqov, İ.M,Rzayev Vergi uçotu və auditi. Bakı 2014
25. S.M.Səbzəliyev Xarici ölkələrdə mühasibat uçotu. Bakı 2014
26. Ə.A.Sadıqov, T.Ə.Sadıqov, Ş.Ə.Cəfərova, C.Ə.Sadıqov Mühasibat uçotu. Bakı 2015
27. S.M.Səbzəliyev, Q.Ə.Abbasov Xidmət sahələrində mühasibat (maliyyə) uçotu. Bakı-2015
28. В.И.Макарьева Проверка предприятий и организаций налоговыми органами. Москва 1997
29. Экономика предприятия (под. Ред. В.П.Грузикова), М.Юнити, 1998
30. Бухгалтерский учет (под. Редакцией П.С.Безруких). М.Финансы и статистика, 2002
31. Баканов М.И.Шеремет, Ф.Д.Теория экономического анализа. М.Финансы и статистика, 2002
32. Экономический анализ (ситуации, тесты, примеры и др.) под. Редакцией М.И.Баканова и А.Д.Шеремета. Москва, Финансы и статистика, 2000
33. Бороненкова С.А. Маслова, Л.Н.Крылов, С.И.Финансовый анализ предприятия. Екатеринбург УГУ 1997
34. Бренстайн Л.А.Анализ финансовой отчетности Пер. с англ. М. Финансы и статистика, 1996
35. Донцова Л.В. Никифорова, Н.А.Комплексный анализ бухгалтерской отчетности. М.ДИС, 1999
36. Ефимова О.В. Финансовый анализ. М.Бухгалтерский учет, 1999
37. Зудилин А.Л. Анализ хозяйственной деятельности предприятий развитых капиталистических стран. Учебное пособие. М.РУДН,1995

38. Ковалев В.В. Волкова О.Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятий. М.ПБОЮЛ Гриженко Е.М.2000
39. Панков Д.А. Бухгалтерский учет и анализ в зарубежных странах М.Н.Экоперспектива, 1998
40. Русак Н.А. Русак В.А. Финансовый анализ субъекта хозяйствования Мн. Выш. Щк 1997
41. Шеремет А.Д., Негашев Е.Ф. Методика финансового анализа М.ИНФРА,2000